==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ઇન્ડિયન બેંક્સ એસોસિએશન, બોમ્બે અને અન્ય

વિરુદ્ધ

મેસર્સ દેવકલા કન્સલ્ટન્સી સર્વિસ અને અન્ય.

૧૬ એપ્રિલ, ૨૦૦૪

[મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ વી.એન. ખરે અને ન્યાયમૂર્તિ એસ.બી. સિન્હા]

વ્યાજ વેરા અધિનિયમ, ૧૯૭૪ :

કલમો ૨(૫), ૨(૭), ૪, ૫ અને ૨૬સી – લોન અને ધીરાણ પર અનુસૂચિત બેંકો/ધિરાણ સંસ્થાઓ દ્વારા મેળવવામાં આવેલ વ્યાજની કુલ રકમ પર કર લાદવો – કલમ ૨૬સી લાગુ કરીને બેંકો દ્વારા ગ્રોસિંગ અપ કરવું અને વ્યાજના દરને ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડિંગ અપ કરવું – તેની કાયદેસરતા – ઠરાવ્યું: કલમ ૨૬સી ની રૂએ વ્યાજના દરમાં કરવામાં આવેલ વધારાને વૈધાનિક કરવેરા સાથે સીધો સંબંધ છે, જે નિશ્ચિત હોવો આવશ્યક છે – આથી, ધિરાણ

લેનાર પાસેથી કરવેરાની ઊંચી રકમ અને પરિણામે રાઉન્ડિંગ અપના માધ્યમથી વ્યાજની ઊંચી રકમ માટેની કથિત માંગ સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને હુકુમત વગરની હતી – બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની કલમ ૩૫–એ – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૩૬૬(૨૮) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૨૬૫ – કાયદાઓનું અર્થઘટન.

કલમ ૨૬સી – બેંકો દ્વારા વ્યાજના દરનું ગ્રોસિંગ અપ અને રાઉન્ડિંગ અપ કરવું – ધિરાણ લેનારાઓ મોટી રકમથી વંચિત થયા – બેંકોએ અયોગ્ય સંવર્ધન મેળવ્યું – ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત – તેની પ્રયોજ્યતા – ઠરાવ્યું: જ્યારે અયોગ્ય સંવર્ધન થાય છે, ત્યારે સામ્યની દ્રષ્ટિએ કે અન્યથા ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવો જોઈએ નહીં – સિદ્ધાંતો.

જાહેર હિતની અરજી :

અરજી દાખલ રાખવા માટેનો દાવાઅધિકાર (લોકસ સ્ટેન્ડાઇ) – તેનો નિયમ – ચર્ચા કરવામાં આવી – હકીકતો પર, બેંકો દ્વારા વ્યાજના દરનું ગ્રોસિંગ અપ અને રાઉન્ડિંગ અપ કરવામાં આવ્યું અને તે રીતે ધિરાણ લેનારાઓએ વ્યાજની ઊંચી રકમ ચૂકવવી પડી હતી – ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ પેઢી દ્વારા રિટ અરજી – તેનો દાવાઅધિકાર – ઠરાવ્યું: જાહેર હિતની અરજી દાખલ રાખવા માટે અરજદારનો દાવાઅધિકાર હતો – ભારતનું બંધારણ, ૧૯૫૦ – અનુચ્છેદ ૩૨ અને ૨૨૬.

અનુસૂચિત બેંકો/ધિરાણ સંસ્થાઓ દ્વારા લોન અને ધીરાણ પર

મેળવવામાં આવેલ વ્યાજની કુલ રકમ પર વ્યાજ વેરો લાદવામાં આવ્યો હતો. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (આર.બી.આઇ.) એ તમામ અનુસૂચિત વાણિજ્યિક બેંકોને નિર્દેશ આપ્યો હતો કે વ્યાજ વેરાનો બોજ પ્રમાણસર રીતે ધિરાણ લેનારાઓ પર નાખવામાં આવવો જોઈએ.

ત્યારબાદ, પ્રથમ અપીલકર્તા – ઇન્ડિયન બેંક્સ એસોસિએશને પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો કે વ્યાજના દરમાં ૩% વ્યાજ વેરો ઉમેરવામાં આવે અને તેને આગળના ઉચ્ચ ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડ અપ કરવામાં આવે અને આર.બી.આઇ. એ તેને મંજૂરી આપી હતી. ધિરાણ લેનારાઓના સંગઠનનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી સામાવાળા ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સની પેઢીએ વ્યાજના દરના રાઉન્ડિંગ અપને પડકારતી જાહેર હિતની અરજી દાખલ કરી હતી, કારણ કે તેનાથી કરવેરાનું તત્વ વધી ગયું હતું, જેથી તે ગેરકાયદેસર અને હકુમત વગરનું હતું. હાઇકોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે વ્યાજના દરને આગળના ઉચ્ચ ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડ અપ કરવો ગેરકાયદેસર છે અને આર.બી.આઇ. ને બેંકો દ્વારા વસૂલવામાં આવેલા વધારાના વ્યાજની ગણતરી કરવા અને તેને યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા પાસે જમા કરાવવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. આથી આ હાલની અપીલો ઉપસ્થિત થઈ છે.

પ્રથમ અપીલકર્તા – ઇન્ડિયન બેંક્સ એસોસિએશન, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, પંજાબ નેશનલ બેંક અને કેનેરા બેંકે અન્ય બાબતોની સાથે સાથે એવી દલીલ કરી હતી કે વ્યાજ વેરા અધિનિયમની કલમ ૨૬સી સાથે વાંચતાં તેની કલમો ૪ અને ૫ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતાં, કલમ ૨૬સી ની રૂએ

લોન પર વધારવામાં આવેલા કુલ કરપાત્ર વ્યાજ પર વ્યાજ વેરો ચૂકવવાપાત્ર હોવાથી, ઘણી બધી મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ હતી; કરારબદ્ધ દરે વ્યાજ જાળવી રાખવાની ખાતરી કરવાના હેતુથી અનેક તબક્કામાં ગણતરી કરવી આવશ્યક હતી; ગણતરી એક અશક્ય અપૂર્ણાંકમાં પરિણમતી હોવાથી, વસૂલાતમાં સરળ ગણતરી ખાતર સુધારેલા દરનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવું પડ્યું હતું; અપીલકર્તાઓએ કલમ ૨૬૫સી ની રૂએ વ્યાજ વસૂલ કર્યું હતું જે આર.બી.આઇ. દ્વારા અધિકૃત કરવામાં આવ્યું હતું; અપીલકર્તાઓએ માત્ર વ્યાજનો ઊંચો દર વસૂલ કર્યો હતો જેના માટે તેઓ લોન કરારો અનુસાર હકદાર હતા, કેમ કે આર.બી.આઇ. માત્ર લઘુત્તમ દર જ નક્કી કરે છે, તેથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬૫ના અર્થમાં કરવેરાની વસૂલાત સાથે તેને કોઈ સંબંધ ન હતો; અને વ્યાજના દરમાં થયેલો વધારો બહુ મહત્વનો ન હોવાથી, ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે.

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાએ એવી દલીલ કરી હતી કે બેંકો દ્વારા સામનો કરવામાં આવતી વ્યવહારિક મુશ્કેલીઓને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યાજનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી પરંતુ તેને ૧૯૯૭ થી પાછી ખેંચી લેવામાં આવી છે; અને સમગ્ર ભારતમાં પાંચ કરોડ ધિરાણ લેનારાઓ છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખતાં, હાઇકોર્ટ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોનું પાલન કરવું વ્યવહારુ ન હોઈ શકે.

યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયાએ એવી દલીલ કરી હતી કે અપીલકર્તાઓએ સરકારને માત્ર કુલ વ્યાજ પર, એટલે કે તેમના દ્વારા વસૂલવામાં આવેલા રાઉન્ડ

ઓફ કર સહિતના વ્યાજ દર પર વ્યાજ વેરો ચૂકવ્યો ન હતો પરંતુ તેના અમુક ભાગો પણ પોતાની પાસે રાખી લીધા હતા; અને તે રકમ અંતિમ ધિરાણ લેનારાઓની હોવાથી, તે તેમને પરત કરવી જોઈએ અને જો તેમ કરવું વ્યવહારુ ન હોય, તો તે સરકારને ચૂકવી દેવી જોઈએ.

સામાવાળા નંબર ૧ એ એવી દલીલ કરી હતી કે અધિનિયમની કલમ ૨૬સી નું જો યોગ્ય રીતે વાંચન કરવામાં આવે, તો તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ થાય કે અપીલકર્તા–બેંકો અધિનિયમ હેઠળ ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી કરવેરાની રકમ વસૂલ કરવા માટે સક્ષમ બને તે માટે સક્ષમકારી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી હતી અને તેનાથી વિશેષ કંઈ નહીં.

અપીલો ફગાવી દેતાં, અદાલતે:

ઠરાવ્યું: ૧.૧. વ્યાજ વેરા અધિનિયમ, ૧૯૭૪ ની કલમ ૨૬સી બેંકરો કરપાત્ર વ્યાજ પર ચૂકવવા માટે જવાબદાર હતા તે કરવેરાની રકમ વસૂલ કરવા સક્ષમ બને તે માટે ઘડવામાં આવી હતી. કલમ ૨૬સી નો આશરો લેવાની કાર્યવાહી ત્યારે જ ઉપસ્થિત થાય જ્યારે કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરવામાં આવી હોય અને ત્યારબાદ જ સદરહુ અધિનિયમ હેઠળ કરવેરાનો બોજ વધારાના વ્યાજ સ્વરૂપે ધિરાણ લેનારાઓ પર નાખવાનો રહે છે. સ્વીકૃતપણે, લોન કરારની શરતો અનુસાર, અપીલકર્તાઓ સંમત થયેલા દર કરતાં વધુ ઊંચા દરે વ્યાજ વસૂલ કરવા માટે હકદાર ન હતા. અપીલકર્તાઓ એવા આધાર પર આગળ વધ્યા હતા કે અધિનિયમની કલમ ૨(૫) માં સમાવિષ્ટ 'કરપાત્ર વ્યાજ' ની

વ્યાખ્યાને ધ્યાને લેતાં, સદરહુ હેતુ માટે વધારાના વ્યાજની પણ ગણતરી કરવી પડશે અને તેના પર કરવેરાના દરની ગણતરી કરવી પડશે, જેના પરિણામે કરવેરાની ગણતરીના હેતુ માટે અનંતકાળ સુધી વ્યાજ ઉમેરાતું રહ્યું. અપીલકર્તાઓનો સમગ્ર અભિગમ એક ખોટી ધારણા પર આધારિત હતો. (૨૪૦–એ–સી–ડી)

૧.૨. કરવેરા કાયદાનું વાજબી રીતે અર્થઘટન કરવું જોઈએ. તેથી, વ્યાજ વેરા અધિનિયમ જે આશય અને ઉદ્દેશ્ય સિદ્ધ કરવા માંગે છે તેને અમલી બનાવવા માટે તેનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન થવું જોઈએ. અધિનિયમ હેઠળ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા બેંકરો અથવા નાણાકીય સંસ્થાઓને વ્યાજ વધારવાનો નિર્દેશ આપી શકે નહીં કે મંજૂરી આપી શકે નહીં. (૨૪૧–ઈ)

૧.૩. વૈધાનિક કરવેરો નિશ્ચિત હોવો આવશ્યક છે. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૬૬(૨૮) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૨૬૫ ને ધ્યાને લેતાં, કાયદા દ્વારા જેની પરવાનગી ન હોય તેવી કોઈ પણ બાબત કર તરીકે અથવા કરની વસૂલાત સ્વરૂપે કે તેના જેવી કોઈપણ કાર્યવાહી દ્વારા વસૂલ કરી શકાય નહીં. વધુમાં, કલમ ૨૬સી એક સક્ષમકારી જોગવાઈ હોવાથી, તેમાં વપરાયેલા 'કાયદેસર' શબ્દને ધ્યાને રાખીને તેનું તેવું અર્થઘટન કરવું પડશે. અધિનિયમની કલમ ૨૬સી ની રૂએ વ્યાજના દરમાં કરવામાં આવેલ વધારાને વૈધાનિક કરવેરા સાથે સીધો સંબંધ છે. તેથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા વ્યાજનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવાની કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય હતી. એકવાર એવું ઠરાવવામાં આવે કે વાજબી

રીતે વ્યાજમાં વધારો કરવો એ કરવેરાનો બોજ પસાર કરવા સાથે સંબંધિત છે, ત્યારે બેંક દ્વારા તેની કરારબદ્ધ સત્તાનો ઉપયોગ કરીને તે કરવામાં આવ્યું હતું તેવી દલીલ ફગાવી દેવી જ જોઈએ. કારોબારી કર લાદી શકતી નથી. તે કાયદાના અર્થઘટનની પ્રક્રિયાનો આશરો પણ લઈ શકતી નથી. (૨૪૦–એચ; ૨૪૧–એ–બી; ડી–ઈ)

મોહન કુમાર સિંઘાનિયા અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, એઆઈઆર

(૧૯૯૨) એસસી ૧; મુરલીધર મેઘરાજ લોયા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, (૧૯૭૬) ૩ એસસીસી ૬૮૪; સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ એન્ડ રિમેમ્બ્રાસર ઓફ લીગલ અફેર્સ ટુ ગવર્નમેન્ટ ઓફ વેસ્ટ બંગાળ વિરુદ્ધ અબની મૈતી, [૧૯૭૯] ૪ એસસીસી ૮૫; ખેત સિંહ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, [૨૦૦૨] ૪ એસસીસી ૩૮૦; હાઈકોર્ટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૩ એસસી ૫૦; ઈન્ડિયન હેન્ડીક્રાફ્ટ્સ એમ્પોરિયમ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૭ એસસી ૪૪૬; અશોક લેલેન્ડ લિમિટેડ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ટી.એન. અને અન્ય, [૨૦૦૪] ૩ એસસીસી ૧; હાઈકોર્ટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૩ એસસી ૫૦; કમિશનર ઓફ સેન્ટ્રલ એક્સાઇઝ, લખનૌ, યુ.પી. વિરુદ્ધ મેસર્સ છાતા શુગર કંપની લિમિટેડ, (૨૦૦૪) ૩ સ્કેલ ૬ અને મથુરામ અગ્રવાલ

વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મધ્યપ્રદેશ, [૧૯૯૯] ૮ એસસીસી ૬૬૭, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો;

બીબીસી એન્ટરપ્રાઇઝિસ વિરુદ્ધ હાઇ–ટેક એક્સ્ટ્રાવિઝન લિમિટેડ, (૧૯૯૦) (૨) ઓલ ઇ.આર. ૧૧૮, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૧.૪. કરવેરાની રકમની ગણતરી તે સમયે પ્રવર્તમાન વ્યાજના કરારબદ્ધ દરને ધ્યાને રાખીને થવી જોઈએ અને કરવેરા તરીકે કે અન્યથા કથિત વ્યાજ ઉમેરીને થવી જોઈએ નહીં. એકવાર જ્યારે કલમ ૨૬સી નું અર્થપૂર્ણ રીતે વાંચન કરવામાં આવે, ત્યારે અધિનિયમની કલમ ૪ ની પેટા–કલમ (૨) અને કલમો ૫ તથા ૬ ને અમલમાં મૂકવામાં કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થતી નથી. અપીલકર્તાઓ એવી રજૂઆત કરી શકે નહીં કે તેઓએ માત્ર વ્યાજના ઊંચા દરનો દાવો કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હતો. કરાર હેઠળ તેમની પાસે વ્યાજના ઊંચા દરનો દાવો કરવાની સત્તા હોઈ શકે છે પરંતુ તેઓએ સદરહુ હકુમતનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો. તેઓએ અધિનિયમની કલમ ૨૬સી માં સમાવિષ્ટ સક્ષમકારી જોગવાઈઓનો આશરો લીધો હતો અને/અથવા ધિરાણ લેનારાઓ પર કરવેરાનો બોજ તબદીલ કરવા માટે વ્યાજનો દર વધાર્યો હતો. કાયદા હેઠળ પોતાની હકુમતનો કથિત ઉપયોગ કરતી વખતે તેઓએ તેની શરતો અનુસાર કામ કરવું જરૂરી હતું અને તેનાથી પ્રતિકૂળ જઈને નહીં. તે સુસ્થાપિત છે કે જ્યારે કોઈ કાર્યપદ્ધતિ નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોય ત્યારે વૈધાનિક સત્તામંડળે તેની સત્તાનો ઉપયોગ નિર્ધારિત રીતે જ કરવો જોઈએ અથવા બિલકુલ કરવો જોઈએ નહીં. જે બાબત તેઓ પ્રત્યક્ષ

રીતે કરી શકતા ન હતા, તે જ ઉદ્દેશ્ય અપીલકર્તાઓએ પરોક્ષ રીતે સિદ્ધ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. તેથી, કલમ ૨૬સી ખોટી રીતે લાગુ કરવામાં આવી હોવાનું ઠરાવવું જ જોઈએ અને પરિણામે અપીલકર્તાઓ દ્વારા વ્યાજના દરનું ગ્રોસિંગ અપ અને રાઉન્ડિંગ અપ કરવાની કાર્યવાહી ગેરકાયદેસર છે. [૨૪૨–ઈ–એચ; ૨૪૩–એ–બી]

૨.૧. બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૩૫–એ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાને કલમ ૩૫–એ હેઠળ નિર્દિષ્ટ બાબતોના સંબંધમાં નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા આપે છે અને અન્ય કોઈ હેતુ માટે નહીં. અપીલકર્તાઓની એવી રજૂઆત કે આર.બી.આઇ. દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોના અનુસંધાનમાં તેઓ દ્વારા વ્યાજના દરમાં વધારો કરવામાં આવ્યો હતો, તે સ્વ–વિરોધાભાસી ઠરાવવી જ જોઈએ, કેમ કે તેમના પોતાના જણાવ્યા અનુસાર આર.બી.આઇ. માત્ર લઘુત્તમ વ્યાજ દર જ નક્કી કરે છે અને દરેક વ્યક્તિગત ધિરાણ લેનારના કિસ્સામાં તેનું નિર્ધારણ સંબંધિત બેંક પર છોડે છે (સંબંધિત બેંક પર છોડે છે. જો વ્યાજના દરમાં વધારો કરવા સંબંધિત બાબત અપીલકર્તાઓની સત્તામાં જ હતી, તો આર.બી.આઇ. સમક્ષ જવાનું કોઈ કારણ ન હતું. (૨૪૬–ડી–એફ)

૨.૨. અપીલકર્તાઓ વ્યાજની ઊંચી રકમ મેળવવાના હેતુથી અથવા અન્યથા સ્વતઃપ્રેરણાથી વ્યાજના રાઉન્ડિંગ અપનો આશરો લઈ શક્યા ન હોત. અપીલકર્તાઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલી કથિત વ્યવહારિક મુશ્કેલી સ્વયં–નિર્મિત છે. આ આધુનિક ઇલેક્ટ્રોનિક્સ યુગમાં, કરવેરાની ચોક્કસ રકમની

ગણતરી કરતી વખતે આ મુશ્કેલી શા માટે પડે તે સમજી શકાતું નથી. વધુમાં, જો આવી વ્યવહારિક મુશ્કેલી અસ્તિત્વમાં હતી, તો આર.બી.આઇ. એ ૧૯૯૭ થી આવી મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર શા માટે કર્યો તેનું કોઈ દેખીતું કારણ ન હતું. આર.બી.આઇ. ના નિર્દેશો સદરહુ અધિનિયમ હેઠળ કારોબારી અર્થઘટન સમાન પણ નથી. તે બેંકો પર બંધનકર્તા ન હતા, ધિરાણ લેનારાઓ પર તો બિલકુલ નહીં. કોઈપણ સંજોગોમાં, કાયદાના અસ્થાને અને અયોગ્ય અર્થઘટનને કારણે ત્રીજા પક્ષકારને નુકસાન થઈ શકે નહીં. [૨૪૬–એફ–જી–એચ; ૨૪૭–એ]

૨.૩. બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૬૬(૨૮) સાથે વાંચતાં અનુચ્છેદ ૨૬૫ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતાં, કરવેરાની ઊંચી રકમ માટે અને પરિણામે રાઉન્ડિંગ અપના માધ્યમથી વ્યાજની ઊંચી રકમ માટે ધિરાણ લેનાર પાસેથી કરવામાં આવેલી કથિત માંગ સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને હકુમત વગરની હતી. આર.બી.આઇ. વ્યાજ વેરા અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરી શકી ન હોત કે તેના દ્વારા વ્યાજના રાઉન્ડિંગ અપની પ્રક્રિયા વડે ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી કંઈક વધુ વસૂલ કરવા માટે બેંકોને સત્તા આપી શકી ન હોત. બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમના સંદર્ભમાં પોતાની કરારબદ્ધ સત્તાઓના ઉપયોગના બહાને અપીલકર્તાઓ અને આર.બી.આઇ. એ સંસદીય અધિનિયમ હેઠળ તેમના પર લાદવામાં આવેલો કર વ્યાજના માધ્યમથી વસૂલ કરવામાં પોતાની હકુમત ઓળંગી હતી.

ધન્યલક્ષ્મી રાઇસ મિલ્સ અને અન્ય વગેરે વગેરે વિરુદ્ધ ધ કમિશનર ઓફ

સિવિલ સપ્લાયઝ અને અન્ય વગેરે વગેરે, (૧૯૭૬) ૪ એસસીસી ૭૨૩ અને બી.ઓ.આઇ. ફાઇનાન્સ લિમિટેડ વિરુદ્ધ કસ્ટોડિયન અને અન્ય, (૧૯૯૭) ૧૦ એસસીસી ૪૮૮, નો તફાવત દર્શાવવામાં આવ્યો.

એબીઆઇ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ એક્સપોર્ટ ક્રેડિટ ગેરંટી કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ, જેટી (૨૦૦૩) ૧૦ એસસીસી ૩૦૦ અને સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ રવિન્દ્ર અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૧ એસસીસી ૩૬૭, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો. ૩. પ્રસ્તુત કેસમાં, માત્ર જાહેર હિતની અરજી જ દાખલ કરવામાં આવી ન હતી પરંતુ ધિરાણ લેનારાઓના સંગઠન દ્વારા વિશેષ પરવાનગી અરજી (એસ.એલ.પી.) પણ દાખલ કરવામાં આવી હતી. અપીલકર્તા બેંકો માટે ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી એકત્રિત કરવામાં આવેલી રકમ કદાચ નજીવી હોઈ શકે છે પરંતુ પાંચ કરોડ ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી તેઓએ વસૂલ કરેલી રકમ નાની નથી. અપીલકર્તાઓ દ્વારા સ્વયં–નિર્મિત ગૂંચવણ, કાયદાના અમલ અંગેની ગેરસમજ તેમજ તેના અયોગ્ય પ્રયોગ અને ખોટા અર્થઘટનના કારણે એક ગેરકાયદેસર કાર્યવાહી થઈ જેના પરિણામે ધિરાણ લેનારાઓને એક વિશાળ રકમથી વંચિત કરવામાં આવ્યા હતા. પરિણામે, યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અપીલકર્તાઓએ અયોગ્ય સંવર્ધન મેળવ્યું છે. જ્યારે આવું અયોગ્ય સંવર્ધન થાય છે, ત્યારે સામ્યની દ્રષ્ટિએ કે અન્યથા ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવો જોઈએ નહીં. [૨૪૩–ડી–એફ]

બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૪.૧. જાહેર હિતની અરજી હાથ પર લેતી વખતે, આ અદાલત બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળની પોતાની હકુમતનો ઉપયોગ કરીને અને હાઇકોર્ટો તેના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ, વિવાદના વિષયવસ્તુનું જ્ઞાન ધરાવતી અને આમ કોઈ બિનજરૂરી દખલગીરી કરનાર વ્યક્તિથી વિપરીત લોકોના કલ્યાણમાં હિત ધરાવતી વ્યક્તિ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અરજી ધ્યાને લેવા માટે હકદાર છે. કોઈપણ વૈધાનિક કે બંધારણીય અધિકારના ઉલ્લંઘનના માધ્યમથી લોકોના કોઈ વર્ગને થયેલી કાનૂની ઈજા અથવા કાનૂની અન્યાય સામે ન્યાય મેળવવા માટે ભારતના નાગરિકને અદાલતોનો સંપર્ક કરવા સક્ષમ બનાવવાના હેતુથી અદાલતો દ્વારા આવા પ્રયોજનો માટે દાવાઅધિકારના નિયમમાં છૂટછાટ આપવામાં આવી છે. (૨૪૪–એ–બી)

૪.૨. જ્યાં દાવાઅધિકારના અભાવના કારણસર અથવા અન્યથા રિટ અરજી સુનાવણી યોગ્ય ન હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં પણ અદાલતે વ્યાપક લોકહિતમાં રિટ અરજીની સુનાવણી કરી છે. વળી, ખાનગી હિતના કેસને પણ જાહેર હિતના કેસ તરીકે ગણી શકાય છે. [૨૪૫–ઈ–જી]

૪.૩. પ્રસ્તુત કેસમાં, હાઇકોર્ટ સમક્ષના રિટ અરજદાર ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સની એક પેઢી હતી. નામાપદ્ધતિ અને ઓડિટિંગમાં નિષ્ણાત તરીકે, તેની સામે એવા અનેક કિસ્સાઓ આવ્યા જ હશે જ્યાં તેના અસીલે પોતાના કોઈ વાંક વગર અપીલકર્તાઓ તેમજ આર.બી.આઇ. ની કાર્યવાહીના પરિણામે બેંકોને વ્યાજની ઊંચી રકમ ચૂકવવી પડી હતી. તેમની પાસેથી કાયદાની કોઈપણ સત્તા

વગર તે વસૂલ કરવામાં આવી હતી. તેથી, એવું કહી શકાય નહીં કે જાહેર હિતની અરજી ચલાવવા માટે સામાવાળા પાસે કોઈ દાવાઅધિકાર ન હતો અથવા હાઈકોર્ટ સમક્ષ તેમના દ્વારા જનહિતાર્થે દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી ટકવાપાત્ર ન હતી. [૨૪૫–જી–એચ]

ગુરુવાયુર દેવસ્વમ મેનેજિંગ કમિટી અને અન્ય વિરુદ્ધ સી.કે. રાજન અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૭ એસસી ૩૧૨, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

શિવાજીરાવ નિલંગેકર પાટીલ વિરુદ્ધ મહેશ માધવ ગોસાવી, એઆઈઆર (૧૯૮૭) એસસી ૨૯૪, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

૫. પાંચ કરોડથી વધુ ધિરાણ લેનારાઓ સંકળાયેલા છે. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા તેમજ મોટી સંખ્યામાં રહેલી બેંકો પાસેથી એક વિશાળ રકમ વસૂલ કરવાની થાય છે. આવી વસૂલાત પર અસરકારક રીતે દેખરેખ રાખવી અદાલત માટે મુશ્કેલ હોવાથી, યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, અપીલકર્તાઓ અને અન્ય સંબંધિત બેંકો પાસે રહેલી રકમમાંથી વંચિત લોકોના લાભાર્થે એક ભંડોળ ઊભું કરવું જોઈએ, જેનું સંચાલન ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવી શકે છે. આ રીતે ઊભી કરવામાં આવેલી મૂળ રકમ એવી રીતે રોકાણ કરી શકાય જેથી ટ્રસ્ટીઓ દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ (સમાન તકો, અધિકારોનું સંરક્ષણ અને સંપૂર્ણ સહભાગિતા) અધિનિયમ, ૧૯૯૫ ની જોગવાઈઓનો અમલ કરવાના હેતુ માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકે. (૨૪૯–એફ–એચ; ૨૫૦–એ–બી)

નેશનલ ફેડરેશન ફોર ધ બ્લાઇન્ડ વિરુદ્ધ યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન, [૧૯૯૩] ૨ એસસીસી ૪૧૧; જાવેદ આબિદી વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૧૯૯૯) ૧ એસસીસી ૪૬૭ અને કુણાલ સિંહ વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા, (૨૦૦૩) ૪ એસસીસી ૫૨૪, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર :દીવાની અપીલ નંબર ૪૬૫૫/૨૦૦૦.

કર્ણાટક હાઇકોર્ટના ડબલ્યુ.પી. નંબર ૩૯૨૭/ ૧૯૯૪ માં તારીખ ૧૮.૧૨.૯૮ ના ચુકાદા અને હુકમ સામે. સાથે સી.એ. નંબર ૫૨૧૮/૨૦૦૦.

અલતાફ અહેમદ, એલ. નાગેશ્વર રાવ, એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ્સ, દુષ્યંત એ. દવે, પી. ચિદમ્બરમ, ગોપાલ સુબ્રમણ્યમ, કે. એન. ભટ, ટી. એલ. ... વિશ્વનાથ અય્યર, (એમિકસ ક્યુરી), સુશ્રી અર્પિતા મહાજન, સુશ્રી નીના ગુપ્તા, સુખજીન્દરસિંહ, અનિશ વર્મા, સુશ્રી પૂનમ દાસ, સુશ્રી બીના ગુપ્તા, પી. આર. રામશેષ, એચ. એસ. પરિહાર, કુલદીપ પરિહાર, સુશ્રી વી. મોહના, નિખિલ સખરદાંડે, સુશ્રી સુષ્મા સુરી અને બી. વી. બલરામ દાસ ઉપસ્થિત રહેલા પક્ષકારો તરફથી.

કોર્ટનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવેલ :

ન્યાયમૂર્તિ એસ. બી. સિન્હા: કર્ણાટક હાઇકોર્ટ દ્વારા રિટ પિટિશન નં. ૩૯૨૭/૧૯૯૪ માં પસાર કરાયેલા તારીખ ૧૮.૧૨.૧૯૯૪ ના ચુકાદા અને હુકમમાંથી ઉદ્ભવતી આ અપીલોમાં, હાલના વ્યાજ દરોને ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડ

અપ કરવાની બેંકરોની સત્તા પ્રશ્નાસ્પદ છે. સંબંધિત અપીલમાં પક્ષકાર તરીકે સામેલ થયા બાદ એસોસિએશન ઓફ બોરોઅર્સ ઓફ કર્ણાટક દ્વારા સિવિલ અપીલ નં. ૫૨૧૮/૨૦૦૦ દાખલ કરવામાં આવી છે.

અહીં અપીલકર્તા નં. ૧ બેંકર્સનું એક સંગઠન છે. અપીલકર્તા નં. ૨ થી ૨૮ એવી બેંકો છે જે સંસદના સંબંધિત અધિનિયમો હેઠળ રચવામાં આવી હતી અથવા બેંકિંગ કંપનીઓ (ઉપક્રમોનું સંપાદન અને હસ્તાંતરણ) અધિનિયમ, ૧૯૭૦ અને બેંકિંગ કંપનીઓ (ઉપક્રમોનું સંપાદન અને હસ્તાંતરણ) અધિનિયમ, ૧૯૮૦ ની જોગવાઈઓ અનુસાર રાષ્ટ્રીયકૃત કરવામાં આવી હતી.

હકીકતલક્ષી પૃષ્ઠભૂમિ:

લોન અને ધિરાણ પર અનુસૂચિત બેંકો/ધિરાણ સંસ્થાઓ દ્વારા મેળવવામાં આવેલી વ્યાજની કુલ રકમ પર કર લાદવાના ઉદ્દેશ્ય સાથે સંસદ દ્વારા તારીખ ૦૧.૦૮.૧૯૭૪ થી વ્યાજ વેરા અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો હતો. જોકે, વર્ષ ૧૯૭૮ માં તેને પાછો ખેંચી લેવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ વર્ષ ૧૯૮૦ માં તેને ફરીથી દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો; જે બાદ વર્ષ ૧૯૮૫ માં તેને ફરીથી પાછો ખેંચી લેવામાં આવ્યો હતો. જોકે, સદર કર તે તારીખથી પુનઃ દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો એટલે કે, નાણાકીય અધિનિયમ, ૧૯૯૧ ના આધારે તારીખ ૦૧.૧૦.૧૯૯૧ થી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાએ તેના તારીખ ૦૨.૦૯.૧૯૯૧ ના પરિપત્ર પત્ર દ્વારા તમામ અનુસૂચિત વાણિજ્યિક બેંકોને સલાહ આપી હતી કે વ્યાજ વેરાનો બોજ પ્રમાણસર રીતે ધિરાણ લેનારાઓ પર

તબદીલ કરવો જોઈએ, જેના માટે અહીંના પ્રથમ અપીલકર્તા સાથે પરામર્શ કરીને સમાન પ્રથા અપનાવવી જોઈએ.

પ્રથમ અપીલકર્તાએ સદર પરિપત્ર અનુસાર અથવા તેને આગળ ધપાવવા માટે કામ કરવાનો દાવો કરતાં તેમજ સંબંધિત બેંકો દ્વારા ધિરાણ લેનારાઓ પર તબદીલ કરવામાં આવેલા ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરાને સમાવિષ્ટ કર્યા પછી આકારણીપાત્ર એકસમાન વ્યાજ દરનું માળખું ઘડવાના ઉદ્દેશથી, તેમને સલાહ આપી હતી કે વ્યાજના દરમાં ૩% વ્યાજ વેરો ઉમેરવામાં આવે અને તેને આગળના ઉચ્ચતર ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડ અપ કરવામાં આવે. કરના બોજની ગણતરીમાં સામેલ ગ્રોસિંગ અપને કારણે આવું રાઉન્ડિંગ અપ કથિત રીતે જરૂરી હોવાનું જણાયું હતું અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાએ તેના તારીખ ૨૨.૦૪.૧૯૯૩ ના પત્ર દ્વારા પ્રથમ અપીલકર્તાના પ્રસ્તાવને કથિત રીતે તેની મંજૂરી આપી હતી. અહીંના અન્ય અપીલકર્તાઓએ સદર કથિત નીતિનું પાલન કર્યું હતું.

અહીંના અપીલકર્તાઓ તરફની ઉપરોક્ત કાર્યવાહીને સામાવાળાઓ દ્વારા કર્ણાટક હાઇકોર્ટ સમક્ષ દાખલ કરવામાં આવેલી જાહેર હિતની અરજીમાં અન્ય બાબતો સાથે એવા આધારે પડકારવામાં આવી હતી કે આવું કથિત રાઉન્ડિંગ અપ ગેરકાયદેસર અને હકુમત વગરનું છે, કારણ કે તેના લીધે કરવેરાનું તત્વ વધી ગયું હતું અને તેના પરિણામે બેંકોએ તેના આધારે રાઉન્ડિંગ અપનો આશરો લઈને વાર્ષિક રૂ. ૭૨૩.૭૯ કરોડની વધારાની રકમ એકત્રિત કરી હતી.

હાઇકોર્ટનો ચુકાદો:

અહીંના અપીલકર્તાઓએ અન્ય બાબતો સાથે એવી દલીલ કરી હતી કે વ્યાજનું આવું રાઉન્ડિંગ અપ વ્યાજના દરમાં વધારાના ભાગરૂપે કરવામાં આવ્યું હતું જે સ્વીકાર્ય છે. અપીલકર્તાઓએ એવી દલીલ કરી હતી કે આવી બાબત કરાર આધારિત સ્વરૂપની હોવાથી આ રિટ અરજી ચલાવવાપાત્ર નહોતી.

કર્ણાટક હાઇકોર્ટે તેના તારીખ ૧૮.૧૨.૧૯૯૮ ના વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા સદર દલીલને ફગાવી દીધી હતી અને અહીંના અપીલકર્તાઓ તરફની કાર્યવાહીને ગેરકાયદેસર ઠરાવી હતી અને પરિણામે નીચે મુજબના નિર્દેશો જારી કર્યા હતા:

" ... રિટ અરજી મંજૂર કરવામાં આવે છે. જારી કરવામાં આવેલ રૂલ આખરી કરવામાં આવે છે. સામાવાળા–બેંકો દ્વારા વ્યાજ દરોને તેના પછીના ઉચ્ચતર ૦.૨૫% સુધી રાઉન્ડ અપ કરવાની કાર્યવાહીને ગેરકાયદેસર, મનસ્વી અને બિનટકાઉ ઠરાવવામાં આવે છે. તમામ બેંકોને તેઓ દ્વારા ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી વસૂલ કરવામાં આવેલા વધારાના વ્યાજનો હિસાબ રજૂ કરવાનો અને તેને ભારત સરકારના ખાતામાં જમા કરવા માટે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા પાસે જમા કરાવવાનો આદેશ જારી કરવામાં આવે છે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા–સામાવાળા નં. ૨ ને બેંકો દ્વારા વસૂલ કરાયેલા વધારાના વ્યાજની ગણતરી કરીને અને તે રકમ ભારત સરકારના ભંડોળમાં જમા થાય તેની ખાતરી કરીને અમારા નિર્દેશોના અમલીકરણ માટે તાત્કાલિક અસરકારક પગલાં લેવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે."

અહીંના અપીલકર્તાઓ સદર ચુકાદાને પડકારતા અમારી સમક્ષ ઉપસ્થિત થયા છે.

રજૂઆતો:

પ્રથમ અપીલકર્તા વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ ધારાશાસ્ત્રી શ્રી દુષ્યંત એ. દવે, સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ ધારાશાસ્ત્રી શ્રી પી. ચિદમ્બરમ, પંજાબ નેશનલ બેંક વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ગોપાલ સુબ્રમણ્યમ અને કેનેરા બેંક વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ શ્રી અલતાફ અહેમદે એવી રજૂઆત કરી હતી કે:

(એ) વ્યાજ વેરા અધિનિયમની કલમ ૨૬સી સાથે વંચાતી કલમો ૪ અને ૫ ની જોગવાઈઓને ધ્યાને લેતા, કલમ ૨૬સી ની શરતો મુજબ તેમજ અન્ય મુદ્દતી લોનની કરાર આધારિત જોગવાઈઓ મુજબ લોન પર વધારવામાં આવેલા કુલ કરપાત્ર વ્યાજ પર વ્યાજ વેરો ચૂકવવાપાત્ર હોવાથી, તેના માટેની ગણતરીઓ કેટલાક તબક્કામાં કરવાની રહેતી હોવાને કારણે ઘણી મુશ્કેલીઓ ઊભી થઈ હતી.

તે સંબંધમાં એક ઉદાહરણ અમારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે જે નીચે મુજબ છે:

તબક્કો ૧: * વ્યાજ વેરા બાદ રૂ. ૧૦ જાળવી રાખવાના પ્રયાસરૂપે

મેળવવાપાત્ર કર સહિત વ્યાજ =૧૦.૩૦

* રૂ. ૧૦.૩૦ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરો (કારણ કે વસૂલ કરવામાં આવેલી સમગ્ર રકમ વ્યાજ વેરા માટે આકારણીપાત્ર છે)= ૦.૩૦૯

તબક્કો ૨: * વ્યાજ વેરા બાદ રૂ. ૧૦ જાળવી રાખવાના પ્રયાસરૂપે મેળવવાપાત્ર કર સહિત વ્યાજ =૧૦.૩૦૯

* રૂ. ૧૦.૩૦૯ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરો (કારણ કે વસૂલ કરવામાં આવેલી સમગ્ર રકમ વ્યાજ વેરા માટે આકારણીપાત્ર છે) =૦.૩૦૪૨૭

તબક્કો ૩: * વ્યાજ વેરા બાદ રૂ. ૧૦ જાળવી રાખવાના પ્રયાસરૂપે મેળવવાપાત્ર કર સહિત વ્યાજ =૧૦.૩૦૪૨૭

* આ રકમ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરો રૂ. ૧૦.૩૦૪૨૭ (કારણ કે વસૂલ કરવામાં આવેલી સમગ્ર રકમ વ્યાજ વેરા માટે આકારણીપાત્ર છે) =૦.૩૦૯૨૭૮૧

તબક્કો ૪: * વ્યાજ વેરા બાદ રૂ. ૧૦ જાળવી રાખવાના પ્રયાસરૂપે મેળવવાપાત્ર કર સહિત વ્યાજ.= ૧૦.૩૦૯૨૭૮૧

* રૂ. ૧૦.૩૦૯૨૭૮૧ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરો =૦.૩૦૯૨૭૮૩૪૩ (કારણ કે વસૂલ કરવામાં આવેલી સમગ્ર રકમ વ્યાજ વેરા માટે આકારણીપાત્ર છે)

તબક્કો ૫: * વ્યાજ વેરા પછીની રકમ જાળવી રાખવાના પ્રયાસરૂપે મેળવવાનું કર સહિત વ્યાજ =૧૦.૩૦૯૨૭૮૩૪૨, ૩. ૧૦ વ્યાજ વેરા બાદ..

* ૩. ૧૦.૩૦૯૨૭૮૩૪૩ પર ચૂકવવાપાત્ર વ્યાજ વેરો= ૦.૩૦૯૨૭૮૩૫૦૨૬ (કારણ કે વસૂલ કરવામાં આવેલી સમગ્ર રકમ વ્યાજ વેરા માટે આકારણીપાત્ર છે)

(બી) કરાર આધારિત દરે વ્યાજની જાળવણી સુનિશ્ચિત કરવાના ઉદ્દેશ્યથી આવી કાર્યવાહી જરૂરી હતી;

(સી) તબક્કા ૫ પર અથવા તે પછી; જો બેંકો વ્યાજના દરમાં માત્ર બરાબર 3% નો વધારો કરે, તો વ્યાજ વેરો લાદવામાં આવ્યો તે પહેલાં બેંકો દ્વારા મેળવવામાં આવતી કર પછીના વ્યાજની રકમ પૂરતી ન હોવાથી, તેમણે ૧૦% ના દરે કર પૂર્વેનું વ્યાજ મેળવવાનું ચાલુ રાખવા માટે અનિવાર્યપણે વ્યાજના દરમાં ૦.૩૦૯૨૭૮૩૫૦૨૬ નો વધારો કરવો પડે તેમ હોવાથી, વાદગ્રસ્ત નિર્ણય લેવામાં આવ્યો હતો;

(ડી) આ ગણતરી અશક્ય અપૂર્ણાંકમાં પરિણમતી હોવાથી, વસૂલાતમાં ગણતરીની સરળતા ખાતર સુધારેલા દરને રાઉન્ડ અપ કરવો પડ્યો હતો; (ઈ) તેથી, અપીલકર્તાઓએ અધિનિયમની જોગવાઈઓથી વિપરીત કોઈ કર વસૂલ કર્યો નહોતો, પરંતુ કલમ ૨૬સી ની શરતો અનુસાર વ્યાજ વસૂલ કર્યું હતું જે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા અધિકૃત હતું; (એફ) ગમે તે સંજોગોમાં, વ્યાજના દરમાં વધારો બહુ મહત્ત્વનો ન હોવાથી, ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવો

જોઈએ; (જી) રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા માત્ર લઘુત્તમ દર નક્કી કરતી હોવાથી અને અપીલકર્તાઓએ લોન કરારોની શરતો મુજબ જેના તેઓ હકદાર હતા તેવા માત્ર ઊંચા દરે વ્યાજ વસૂલ કર્યું હોવાથી, તેને ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬૫ ના અર્થ હેઠળ કરની વસૂલાત સાથે કોઈ સંબંધ નહોતો અને તેથી, અપીલકર્તાઓએ વધારાનો કર વસૂલ કર્યો છે તેવો હાઇકોર્ટનો તારણ કાયદાની દ્રષ્ટિએ અયોગ્ય ગણાવો જોઈએ; – (એચ) આ બાબતના કોઈપણ દ્રષ્ટિકોણથી, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલા પરિપત્ર પત્રના અનુસંધાનમાં ધિરાણ લેનારાઓને નોટિસ આપવામાં આવી હોવાથી અને લોન કરારની શરતોમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો હોવાથી, કોઈ રિટ અરજી ચલાવવાપાત્ર નહોતી;

(આઇ) રિટ અરજદાર તરફથી રિટ અરજીમાં અતિશય વિલંબ અને વિલંબદોષ થયેલ હોવાથી, તેને ધ્યાને લેવી જોઈતી નહોતી.

ઉપરોક્ત દલીલોના સમર્થનમાં ધન્યલક્ષ્મી રાઇસ મિલ્સ અને અન્ય વગેરે વિરુદ્ધ ધ કમિશનર ઓફ સિવિલ સપ્લાઇઝ અને અન્ય વગેરે, [૧૯૭૬] ૪ ૭૨૩; બી.ઓ.આઇ. ફાઇનાન્સ લિમિટેડ વિરુદ્ધ કસ્ટોડિયન

અને અન્ય, [૧૯૯૭] ૧૦ એસસીસી ૪૮૮ તથા સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વિરુદ્ધ રવિન્દ્ર અને અન્ય, [૨૦૦૨] ૧ એસસીસી ૩૬૭ ના કેસ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ

ધારાશાસ્ત્રી શ્રી કે. એન. ભટે એવી રજૂઆત કરી હતી કે તેમના અસીલે બેંકો દ્વારા અનુભવાતી વ્યવહારુ મુશ્કેલીઓને ધ્યાનમાં રાખીને વ્યાજનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવાની પરવાનગી આપી હતી; પરંતુ તે જોગવાઈને

ત્યારબાદ વર્ષ ૧૯૯૭ માં પાછી ખેંચી લેવામાં આવી છે. સમગ્ર ભારતમાં પાંચ કરોડ જેટલા ધિરાણ લેનારાઓ હોવાની હકીકતને ધ્યાને લેતા, હાઇકોર્ટ દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોનું પાલન કરવું વ્યવહારુ રીતે શક્ય ન પણ હોય.

ભારત સરકાર વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ શ્રી એલ. નાગેશ્વર રાવે, જોકે, એ બાબત તરફ ધ્યાન દોર્યું હતું કે બેંકો દ્વારા ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી વસૂલ કરવામાં આવતો કુલ વ્યાજ દર ત્રણ ઘટકોનો બનેલો હતો, એટલે કે, (એ) વ્યાજનો દર; (બી) વ્યાજના દર પર વ્યાજ વેરો; અને (સી) વ્યાજના દરને ઉચ્ચતર ૨૫ પૈસા સુધી રાઉન્ડ અપ કરવાનું ઘટક; અપીલકર્તાઓએ તેઓ દ્વારા વસૂલ કરાયેલા કુલ વ્યાજ પર એટલે કે રાઉન્ડ ઓફ કરાયેલા કર સહિત વ્યાજના દર પર સરકારને માત્ર વ્યાજ વેરો ચૂકવ્યો હતો એટલું જ નહીં (જે અધિનિયમ હેઠળના કરની રકમ કરતાં વધુ હોત), પરંતુ તેનો કેટલોક હિસ્સો પોતાની પાસે પણ રાખી લીધો હતો. હાઇકોર્ટના ચુકાદાનું સમર્થન કરતાં, શ્રી નાગેશ્વર રાવે એવી દલીલ કરી હતી કે આ રકમ આખરી ધિરાણ લેનારાઓની હોવાથી, જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં તે તેમને પરત કરવી જોઈએ, પરંતુ જો તેમ કરવું શક્ય ન હોય તો તે સરકારને ચૂકવી દેવી જોઈએ. સામાવાળા નં. ૧, રિટ અરજદાર ઉપસ્થિત ન થતાં, અમે અદાલતને

સહાય કરવા માટે વરિષ્ઠ ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ટી. એલ. વિશ્વનાથ અય્યરને વિનંતી કરી હતી. વિદ્વાન ધારાશાસ્ત્રી (એમિકસ ક્યુરી) એ એવી દલીલ કરી હતી કે અપીલકર્તાઓએ કલમ ૨૬સી નું ખોટું અર્થઘટન કર્યું છે અને તેથી, તેઓએ ભ્રમણા હેઠળ કામ કર્યું છે. શ્રી અય્યરે એવી રજૂઆત કરી હતી કે અધિનિયમની કલમ ૨૬સી નું જો યોગ્ય રીતે વાંચન કરવામાં આવે, તો તેનો માત્ર એટલો જ અર્થ થાય કે અપીલકર્તા–બેંકોને અધિનિયમ હેઠળ ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી કરની રકમ વસૂલ કરવા માટે સક્ષમ બનાવી શકાય તે માટે સક્ષમ બનાવતી જોગવાઈઓ કરવામાં આવી હતી અને તેનાથી વિશેષ કશું નહીં.

વૈધાનિક જોગવાઈઓ :

વ્યાજ વેરા અધિનિયમ, ૧૯૭૪ ની સંબંધિત જોગવાઈઓ નીચે મુજબ વંચાય છે :

"૨(૫) "કરપાત્ર વ્યાજ" એટલે કલમ ૬ માં ઠરાવેલ રીતે ગણતરી કરવામાં આવેલ, કલમ ૫ માં ઉલ્લેખિત વ્યાજની કુલ રકમ;

૨(૭) "વ્યાજ" એટલે ભારતમાં આપવામાં આવેલ લોન અને ધિરાણ પરનું વ્યાજ અને તેમાં સમાવેશ થાય છે – (એ) ભારતમાં ઉપયોગમાં લેવા માટે મંજૂર કરાયેલ કોઈપણ ધિરાણના વણવપરાયેલા ભાગ પરના કમિટમેન્ટ ચાર્જીસ; અને (બી) ભારતમાં લખવામાં આવેલી કે તૈયાર કરવામાં આવેલી વચનચિઠ્ઠીઓ અને વિનિમય પત્રો પરનો વટાવ, પરંતુ તેમાં સમાવેશ થતો નથી – (૧) રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા અધિનિયમ, ૧૯૩૪ (૧૯૩૪ નો ૨) ની

કલમ ૪૨ ની પેટા–કલમ (૧બી) માં ઉલ્લેખિત વ્યાજ; (૨) ટ્રેઝરી બિલો પરનો વટાવ;

"કર લાદવો. ૪(૧) આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, ૧ લી એપ્રિલ, ૧૯૭૫ ના રોજ અથવા તે પછી શરૂ થતા દરેક આકારણી વર્ષ માટે દરેક અનુસૂચિત બેંક પર, આ અધિનિયમમાં વ્યાજ વેરા તરીકે ઓળખાતો કર, તેના પાછલા વર્ષના કરપાત્ર વ્યાજના સંબંધમાં તેવા કરપાત્ર વ્યાજના સાત ટકાના દરે લાદવામાં આવશે: પરંતુ શરત એ છે કે ૩૧ મી માર્ચ, ૧૯૮૩ પછી ઉપાર્જિત થતા અથવા ઉદ્ભવતા કોઈપણ કરપાત્ર વ્યાજના સંબંધમાં જે દરે વ્યાજ વેરો લાદવામાં આવશે તે તેવા કરપાત્ર વ્યાજના સાડા ત્રણ ટકા રહેશે.

(૨) પેટા–કલમ (૧) માં ગમે તે સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, પરંતુ આ અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓને આધીન રહીને, ૧ લી એપ્રિલ, ૧૯૯૨ ના રોજથી શરૂ થતા દરેક આકારણી વર્ષ માટે દરેક ધિરાણ સંસ્થા પર, તેના પાછલા વર્ષના કરપાત્ર વ્યાજના સંબંધમાં તેવા કરપાત્ર વ્યાજના ત્રણ ટકાના દરે વ્યાજ વેરો લાદવામાં આવશે :

પરંતુ શરત એ છે કે ૩૧ મી માર્ચ, ૧૯૯૭ પછી ઉપાર્જિત થતા અથવા ઉદ્ભવતા કોઈપણ કરપાત્ર વ્યાજના સંબંધમાં જે દરે વ્યાજ વેરો લાદવામાં આવશે તે તેવા કરપાત્ર વ્યાજના બે ટકા રહેશે.

કરપાત્ર વ્યાજનો વ્યાપ. ૫. આ અધિનિયમની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, કોઈપણ ધિરાણ સંસ્થાના કોઈપણ પાછલા વર્ષનું કરપાત્ર વ્યાજ એ તે

પાછલા વર્ષમાં તે ધિરાણ સંસ્થાને ઉપાર્જિત થતા અથવા ઉદ્ભવતા વ્યાજની (અન્ય ધિરાણ સંસ્થાઓને અથવા બેંકિંગનો વ્યવસાય કરતી કોઈપણ સહકારી મંડળીને આપવામાં આવેલી લોન અને ધિરાણ પરના વ્યાજ સિવાયની) કુલ રકમ રહેશે :

પરંતુ શરત એ છે કે આવકવેરા અધિનિયમની કલમ ૪૩ડી માં ઉલ્લેખિત ઘાલખાધ અથવા શંકાસ્પદ દેવાની શ્રેણીઓના સંબંધમાં કોઈપણ વ્યાજ, ધિરાણ સંસ્થા દ્વારા તે વર્ષ માટે તેના નફા–નુકસાન ખાતામાં જમા કરવામાં આવ્યું હોય તે પાછલા વર્ષમાં અથવા કેસની પરિસ્થિતિ અનુસાર, તે ધિરાણ સંસ્થા દ્વારા વાસ્તવિક રીતે પ્રાપ્ત થયું હોય તે પાછલા વર્ષમાં, તે બેમાંથી જે વહેલું હોય તેમાં ધિરાણ સંસ્થાને ઉપાર્જિત થયેલું અથવા ઉદ્ભવેલું ગણાશે.

કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી.

૬(૧) પેટા–કલમ (૨) ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, પાછલા વર્ષના કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરતી વખતે, પાછલા વર્ષમાં કરદાતાને ઉપાર્જિત થતા અથવા ઉદ્ભવતા વ્યાજની (ધિરાણ સંસ્થાને આપવામાં આવેલી લોન અને ધિરાણ પરના વ્યાજ સિવાયની) કુલ રકમમાંથી, પાછલા વર્ષ દરમિયાન ઘાલખાધ (ડૂબત દેવું) બની ગયેલ હોવાનું સાબિત થયું હોય તેવા વ્યાજની રકમ પેટે કપાત માન્ય રાખવામાં આવશે :

પરંતુ શરત એ છે કે તેવું વ્યાજ અગાઉના પાછલા વર્ષના કરદાતાના કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરતી વખતે ધ્યાને લેવામાં આવ્યું હોય અને તે વ્યાજ

ડૂબત દેવું બની ગયું હોવાનું સાબિત થયું હોય તે પાછલા વર્ષ માટેના કરદાતાના હિસાબોમાં તે રકમ વસૂલ ન થઈ શકે તેવી તરીકે માંડી વાળવામાં આવી હોય. સ્પષ્ટતા – શંકાઓ દૂર કરવા માટે, આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે પાછલા વર્ષના કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરતી વખતે, કરદાતાને ઉપાર્જિત થતા અથવા ઉદ્‌ભવતા વ્યાજની કુલ રકમમાંથી આ પેટા–કલમમાં નિર્દિષ્ટ કપાત સિવાય અન્ય કોઈ કપાત માન્ય રાખવામાં આવશે નહીં.

(૨) પાછલા વર્ષના કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરતી વખતે, ૧ લી માર્ચ, ૧૯૭૮ પહેલાં ઉપાર્જિત થતી અથવા ઉદ્‌ભવતી અને ૩૦ મી જૂન, ૧૯૮૦ ના રોજ સમાપ્ત થતી, અથવા ૧ લી એપ્રિલ, ૧૯૮૫ ના રોજ શરૂ થઈને ૩૦ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૯૧ ના રોજ સમાપ્ત થતા સમયગાળા દરમિયાન કરદાતાને ઉપાર્જિત થતી અથવા ઉદ્‌ભવતી વ્યાજની રકમ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહીં.

અમુક કરારોમાં ફેરફાર કરવાની ધિરાણ સંસ્થાઓની સત્તા.

૨૬સી. જે કરાર હેઠળ ધિરાણ સંસ્થા દ્વારા ૧ લી ઓક્ટોબર, ૧૯૯૧ પહેલાં કોઈપણ મુદતી લોન મંજૂર કરવામાં આવી હોય તેવા કોઈપણ કરારમાં ગમે તે સમાવિષ્ટ હોવા છતાં, ધિરાણ સંસ્થાને મળવાપાત્ર મુદતી લોન પરના વ્યાજની રકમના સંબંધમાં આ અધિનિયમ હેઠળ આવી સંસ્થા જેટલી હદ સુધી વ્યાજ વેરો ચૂકવવા જવાબદાર હોય તેટલી હદ સુધી તેમાં ઠરાવેલા વ્યાજના દરમાં વધારો કરવા માટે તે કરારમાં ફેરફાર કરવો ધિરાણ સંસ્થા માટે કાયદેસર રહેશે.

સ્પષ્ટતા.– આ કલમના હેતુઓ માટે, "મુદતી લોન" એટલે એવી લોન કે જે માંગણી પર પરત ચૂકવવાપાત્ર નથી."

બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૪૯ ની સંબંધિત જોગવાઈઓ નીચે મુજબ છે: –

"૩૫એ. નિર્દેશો આપવાની રિઝર્વ બેંકની સત્તા.– (૧) જ્યાં રિઝર્વ બેંકને એવી ખાતરી થાય કે –

(એ) જાહેર હિતમાં; અથવા

(એએ) બેંકિંગ નીતિના હિતમાં; અથવા

(બી) કોઈપણ બેંકિંગ કંપનીનો વહીવટ થાપણદારોના હિતોને નુકસાનકારક હોય તેવી રીતે અથવા બેંકિંગ કંપનીના હિતોને પ્રતિકૂળ અસર કરે તેવી રીતે ચલાવવામાં આવતો અટકાવવા માટે; અથવા

(સી) સામાન્ય રીતે કોઈપણ બેંકિંગ કંપનીનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવા માટે;

સામાન્ય રીતે બેંકિંગ કંપનીઓને અથવા કોઈ ચોક્કસ બેંકિંગ કંપનીને નિર્દેશો આપવા જરૂરી છે, તો તે વખતોવખત તેને યોગ્ય જણાય તેવા નિર્દેશો આપી શકે છે, અને કેસની પરિસ્થિતિ મુજબ આવી બેંકિંગ કંપનીઓ અથવા બેંકિંગ કંપની આવા નિર્દેશોનું પાલન કરવા બંધાયેલી રહેશે.

(૨) રિઝર્વ બેંક, તેની સમક્ષ કરવામાં આવેલી રજૂઆત પર અથવા પોતાની મેળે, પેટા–કલમ (૧) હેઠળ જારી કરાયેલ કોઈપણ નિર્દેશમાં ફેરફાર કરી શકે છે અથવા તેને રદ કરી શકે છે, અને કોઈપણ નિર્દેશમાં આ રીતે ફેરફાર કરતી વખતે અથવા તેને રદ કરતી વખતે તે યોગ્ય લાગે તેવી શરતો લાદી શકે છે, જેને આધીન રહીને આવા ફેરફાર અથવા રદ્દીકરણનો અમલ થશે.

વિદેશી હૂંડિયામણ નિયમન અધિનિયમ, ૧૯૪૭ ની કલમ ૨૦(૩) હેઠળ રિઝર્વ બેંક અમુક ખાતાઓ સ્થગિત કરવા અંગે બેંકરોને નિર્દેશ આપવા માટે હકદાર છે. કલમ ૨૦(૩) હેઠળ આવી કાર્યવાહી કરતા પહેલાં પૂર્વ નોટિસ આપવાનું તે કલમમાં અભિપ્રેત નથી. મોહમ્મદ આયેશા નાચિયાર વિરુદ્ધ ડેપ્યુટી ડિરેક્ટર, એન્ફોર્સમેન્ટ, (૧૯૭૬) ૪૬ કોમ કેસ ૬૫૩ (મદ્રાસ).

. રિઝર્વ બેંકના નિર્દેશો કરારની શરતો મુજબ વધુ બોનસની ચુકવણીને અટકાવી શકતા નથી. અમેરિકન એક્સપ્રેસ ઇન્ટરનેશનલ બેંકિંગ કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ એસ. સુંદરમ, (૧૯૭૮) ૧ એસસીસી ૧૦૧ : ૧૯૭૮ એસસીસી (એલ એન્ડ એસ) ૩૪."

અધિનિયમની કલમ ૨૬સી :

સંસદે સદરહુ અધિનિયમના આધારે બેંકો અને અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ પર કર લાદ્યો હતો. સદરહુ અધિનિયમને કારણે, અપીલકર્તાઓ તેનો બોજ ધિરાણ લેનારાઓ પર નાખવા અથવા ભારત સંઘ વતી તેની વસૂલાત કરવા માટે કાયદાકીય રીતે સત્તાપ્રાપ્ત હતા. સ્વીકૃતપણે, મુદતી લોનના કરારની શરતો

અનુસાર, અપીલકર્તાઓ સંમત થયેલા દર કરતાં ઊંચા દરે વ્યાજ વસૂલવા હકદાર ન હતા. તેથી, બેંકરો કરપાત્ર વ્યાજ પર જે કર ચૂકવવા માટે જવાબદાર હતા તે કરની રકમ વસૂલ કરી શકે તે સક્ષમ બનાવવા માટે કલમ ૨૬સી ઘડવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાઓ એ આધારે આગળ વધ્યા છે કે અધિનિયમની કલમ ૨(૫) માં સમાવિષ્ટ 'કરપાત્ર વ્યાજ' ની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં લેતાં, સદરહુ હેતુ માટે વધારાના વ્યાજની પણ ગણતરી કરવી પડશે અને તેના પર કરના દરની ગણતરી કરવી પડશે, જેના પરિણામે, જેમ આગળ નોંધવામાં આવ્યું છે તેમ, કરની ગણતરીના હેતુ માટે અનંતકાળ સુધી વ્યાજનો ઉમેરો થતો રહ્યો.

સંસદે આ બાબત પર કેવો વિચાર કર્યો હતો તે પ્રશ્ન છે. ભારત સંઘ અપીલકર્તાઓની દલીલો સાથે સંમત નથી, અને અમે પણ સંમત નથી. અપીલકર્તાઓ તરફથી કરવામાં આવેલી કાર્યવાહી દર્શાવે છે કે તેઓએ ઘોડા આગળ ગાડી જોડી દીધી હતી. કલમ ૨૬સી નો આશરો લેવાની કાર્યવાહી ત્યારે જ ઉપસ્થિત થાય જ્યારે કરપાત્ર વ્યાજની ગણતરી કરી લેવામાં આવી હોય, ત્યારબાદ જ સદરહુ અધિનિયમ હેઠળના કરનો બોજ વધારાના વ્યાજ સ્વરૂપે ધિરાણ લેનારાઓ પર નાખવો જરૂરી બને છે. અપીલકર્તાઓનો સમગ્ર અભિગમ ખોટી ધારણા પર આધારિત હતો. સદરહુ અધિનિયમ એક કરવેરા કાનૂન છે. સદરહુ અધિનિયમ હેઠળ ભારત સંઘ બેંકરો અથવા નાણાકીય સંસ્થાઓને વ્યાજ વધારવાનો નિર્દેશ આપી શકે નહીં કે પરવાનગી આપી શકે નહીં. આથી, આ અધિનિયમ જે આશય અને ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવા માંગે છે તેને પરિપૂર્ણ કરવા માટે

તેનું હેતુલક્ષી અર્થઘટન થવું જોઈએ. [જુઓ બીબીસી એન્ટરપ્રાઇઝિસ વિરુદ્ધ હાઇ-ટેક એક્સ્ટ્રાવિઝન લિમિટેડ, [૧૯૯૦] ૨ ઓલ ઈઆર ૧૧૮, પાના ૧૨૨-૧૨૩ પર; મોહન કુમાર સિંઘાનિયા અને અન્ય વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, એઆઈઆર (૧૯૯૨) એસસી ૧; મુરલીધર મેઘરાજ લોયા વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર, [૧૯૭૬] ૩ એસસીસી ૬૮૪; સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ એન્ડ રિમેમ્બ્રન્સર ઓફ લીગલ અફેર્સ ટુ ગવર્નમેન્ટ ઓફ વેસ્ટ બેંગાલ વિરુદ્ધ અબાની મૈતી, [૧૯૭૯] ૪ એસસીસી ૮૫; ખેત સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ, [૨૦૦૨] ૪ એસસીસી ૩૮૦ અને હાઇકોર્ટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૩ એસસી ૫૦; ઇન્ડિયન હેન્ડીક્રાફ્ટસ એમ્પોરિયમ અને અન્ય વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૭ એસસી ૪૪૬; અશોક લેલેન્ડ લિમિટેડ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ટી.એન. અને અન્ય, [૨૦૦૪] ૩ એસસીસી ૧ અને હાઇકોર્ટ ઓફ ગુજરાત અને અન્ય વિરુદ્ધ ગુજરાત કિસાન મજદૂર પંચાયત અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૩ એસસી ૫૦.]

જો અપીલકર્તાઓની દલીલ સ્વીકારવામાં આવે, તો તેનાથી અસંગત પરિણામો ઉપસ્થિત થશે. આવું અર્થઘટન, જેમ કે સુવિદિત છે, જો ટાળી શકાય તેવું હોય તો ટાળવું જ જોઈએ. તદુપરાંત, વૈધાનિક વેરો સુનિશ્ચિત હોવો આવશ્યક છે. ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૬૬(૨૮) સાથે વંચાણે લેવાતા અનુચ્છેદ ૨૬૫ ને ધ્યાનમાં લેતાં, જે કાયદા દ્વારા અનુમતિપાત્ર નથી તેવી કોઈપણ બાબત કર તરીકે અથવા કરની વસૂલાત પેટે કે તેને સમકક્ષ કોઈપણ

કાર્યવાહી દ્વારા વસૂલ કરી શકાય નહીં.

એ બાબતમાં કોઈ શંકા કે વિવાદ નથી કે કલમ ૨૬સી એક સક્ષમકારી જોગવાઈ છે. તેમાં ઉપયોગમાં લેવાયેલા 'કાયદેસર' શબ્દને ધ્યાનમાં રાખીને, તેનું તે જ મુજબ અર્થઘટન કરવું પડશે.

તે ૧ લી ઓક્ટોબર, ૧૯૯૧ પહેલાં ધિરાણ સંસ્થા દ્વારા કોઈપણ મુદતી લોન મંજૂર કરવામાં આવી હોય તેવા કરાર પર માત્ર પ્રભાવી બને છે. અપીલકર્તાઓ દ્વારા ચૂકવવાપાત્ર કરની રકમ વસૂલ કરવાના હેતુસર જ વ્યાજના દર સંબંધિત કરારમાં ફેરફાર કરવો ધિરાણ સંસ્થા માટે 'કાયદેસર' હતો અને તેથી વિશેષ – તેનાથી વધુ કશું જ નહીં. વ્યાજના દરમાં આવો વધારો (એ) આવી સંસ્થા જે હદ સુધી વ્યાજ વેરો ચૂકવવા જવાબદાર હોય તે હદ સુધી; (બી) મુદતી લોન પરના વ્યાજની રકમના સંબંધમાં; અને (સી) જે ધિરાણ સંસ્થાને લેણી નીકળતી હોય તેના પૂરતો જ રહેશે.

આમ, અધિનિયમની કલમ ૨૬સી ની શરતો અનુસાર વ્યાજના દરમાં વધારાને વૈધાનિક વેરા સાથે સીધો સંબંધ છે. આથી, અપીલકર્તાઓ દ્વારા વ્યાજનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવાની કાર્યવાહી સંપૂર્ણપણે અયોગ્ય હતી. એકવાર એવું ઠરાવવામાં આવે કે વાજબી રીતે વ્યાજમાં કરવામાં આવેલો વધારો કરનો બોજ તબદીલ કરવા સંબંધિત છે, ત્યારે બેંક દ્વારા તેની કરાર આધારિત સત્તાના ઉપયોગમાં આ કરવામાં આવ્યું હતું તેવી દલીલ ફગાવી દેવી જ જોઈએ. કરવેરા કાનૂનનું વાજબી રીતે અર્થઘટન થવું જોઈએ. સંસદ દ્વારા અધિકૃત કરવામાં ન

આવી હોય તેવી કોઈપણ બાબત કર તરીકે અથવા તેને સમકક્ષ વસૂલ કરી શકાતી નથી. કારોબારી કર લાદી શકે નહીં. તેથી, તે સદરહુ હેતુ માટે કાયદાના અર્થઘટનની પ્રક્રિયાનો આશરો પણ લઈ શકે નહીં.

(૨૦૦૪) ૩ સ્કેલ ૬ માં અહેવાલ થયેલ કમિશનર ઓફ સેન્ટ્રલ એક્સાઇઝ, લખનૌ, યુ.પી. વિરુદ્ધ મેસર્સ છાતા શુગર કંપની લિમિટેડ ના કેસમાં, યુ.પી. શીરા નિયંત્રણ અધિનિયમ, ૧૯૬૪ હેઠળ લાદવામાં આવેલા વહીવટી શુલ્કને કર તરીકે ઠરાવવામાં આવ્યો છે.

મથુરામ અગ્રવાલ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ મધ્યપ્રદેશ, [૧૯૯૯] ૮ એસસીસી ૬૬૭ માં કાયદાનું નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે :

" ... કરવેરા સંબંધિત કાયદામાં ધારાસભાનો આશય જોગવાઈઓની ભાષા પરથી તારવવાનો હોય છે, ખાસ કરીને જ્યાં ભાષા સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ હોય. કરવેરાના અધિનિયમમાં સાદી ભાષામાં જે જણાવવામાં આવ્યું છે તેનાથી વિશેષ કાયદાના કોઈપણ આશય અથવા નિયામક હેતુની ધારણા કરવી શક્ય નથી. નાણાકીય કાયદાનું અર્થઘટન કરતી વખતે જોગવાઈ ઘડીને જે આર્થિક પરિણામો પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હોય તે પ્રસ્તુત નથી. કાયદાની સ્પષ્ટ, અસંદિગ્ધ ભાષામાંથી ન ફલિત થતું હોય તેવું અર્થઘટન કરવું પણ એટલું જ અસ્વીકાર્ય છે. ધારાસભાની ભાવના અને આશયને સાર્થક કરે તેવો અર્થ કાયદાને આપવા માટે તેમાં શબ્દો ઉમેરી શકાય નહીં કે બદલી શકાય નહીં. કાયદા દ્વારા કર કાયદાના ત્રણ ઘટકો એટલે કે કરનો વિષય, કર ચૂકવવા માટે

જવાબદાર વ્યક્તિ અને જે દરે કર ચૂકવવાનો છે તે દર સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ રીતે વ્યક્ત થવા જોઈએ. જો કરવેરા કાયદામાં આ ઘટકોમાંથી કોઈપણ ઘટક અંગે કોઈ અસ્પષ્ટતા હોય તો કાયદાની દ્રષ્ટિએ કોઈ કર અસ્તિત્વમાં રહેતો નથી. ત્યારબાદ આ બાબતમાં જરૂરી પગલાં લેવાનું કાર્ય ધારાસભાનું છે. "

.(ભારપૂર્વક ઉમેરેલ) જો કોઈ કાયદો અસ્પષ્ટ હોય તો તેના અમલીકરણ અને વહીવટની જવાબદારી સોંપાયેલા અધિકારીઓ દ્વારા તેના પર મૂકવામાં આવેલા સમકાલીન અર્થઘટનને ધ્યાનમાં લેવું અને તેને યોગ્ય મહત્વ આપવું કદાચ જરૂરી બની શકે, પરંતુ તે માટે પ્રથમ અપીલકર્તા કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા સક્ષમ ન હતા. આ કેસમાં, ભારત સંઘનું વલણ પણ અપીલકર્તાઓની દલીલોથી તદ્દન વિપરીત છે.

અધિનિયમની કલમ ૨૬સી નું સાદું વાંચન કોઈપણ પ્રકારની શંકાને સ્થાન આપતું નથી કે તે માત્ર એક મર્યાદિત હેતુ માટે, એટલે કે ધિરાણ લેનારાઓ પર કરનો બોજ નાખવા માટે જ ઘડવામાં આવી હતી. કરની રકમની ગણતરી તે સમયે પ્રવર્તમાન કરાર આધારિત વ્યાજના દરને ધ્યાને રાખીને થવી જોઈએ, નહીં કે કર પેટે અથવા અન્યથા કથિત વ્યાજનો ઉમેરો કરીને. એકવાર કલમ ૨૬સી નું અર્થપૂર્ણ રીતે વાંચન કરવામાં આવે, તો અધિનિયમની કલમ ૪ ની પેટા-કલમ (૨) તેમજ કલમ ૫ અને ૬ નો અમલ કરવામાં કોઈ મુશ્કેલી ઊભી થતી નથી. જો અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અમે કરેલા પ્રયાસ મુજબ વાંચન કરવામાં આવે, તો ધિરાણ તરીકે આપેલ રૂ. ૧૦૦ ની રકમ માટે અને બેંક

દ્વારા આકારવામાં આવેલ ૧૦% વ્યાજના દર મુજબ તેના પર ઉપાર્જિત થયેલ વ્યાજ રૂ. ૧૦ થાય, અને આ રીતે, ધિરાણ લેનાર માત્ર રૂ. ૧૦.૩૦ ચૂકવવા બંધાયેલ રહેશે, નહીં કે રૂ. ૧૦.૫૦, જે અપીલકર્તાઓ દ્વારા દર્શાવ્યા મુજબ વિવિધ તબક્કે કરાયેલી ગણતરીની અસર હોવાનું કહેવાય છે. તેથી, અપીલકર્તાઓ માત્ર ઊંચા દરે વ્યાજનો દાવો કરવાની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો હોવાની દલીલ કરે છે તે યોગ્ય નથી. કરાર હેઠળ ઊંચા દરે વ્યાજ વસૂલવાની સત્તા તેમની પાસે હોઈ શકે છે પરંતુ તેઓએ તે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કર્યો ન હતો. તેઓએ અધિનિયમની કલમ ૨૬સી માં સમાવિષ્ટ સક્ષમકારી જોગવાઈઓનો આશરો લીધો હતો અને/અથવા ધિરાણ લેનારાઓ પર કરનો બોજ નાખવા માટે વ્યાજનો દર વધાર્યો હતો. કાનૂન હેઠળ પોતાના અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવાનો દાવો કરતી વખતે તેઓએ તેની શરતો અનુસાર કાર્ય કરવાનું હતું, નહીં કે તેનાથી વિરુદ્ધ. અપીલકર્તાઓએ પરોક્ષ રીતે તે જ ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો જે તેઓ પ્રત્યક્ષ રીતે કરી શક્યા ન હતા.

અપીલકર્તાઓ દ્વારા સામનો કરવામાં આવેલી કથિત મુશ્કેલીઓ તેમની પોતાની ઊભી કરેલી હતી. અપીલકર્તાઓ દ્વારા અથવા રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા કાયદાના ખોટા અથ ઘટનને કારણે ધિરાણ લેનારાઓએ સહન કરવું પડી શકે નહીં. તેથી, અધિનિયમની કલમ ૨૬સી ખોટી રીતે લાગુ કરવામાં આવી હોવાનું ઠરાવવું જ જોઈએ અને પરિણામે વ્યાજના દરનું ગ્રોસિંગ અપ અને રાઉન્ડિંગ અપ કરવામાં અત્રેના અપીલકર્તાઓ દ્વારા લેવાયેલા પગલાં ગેરકાયદેસર ઠરાવવા જ જોઈએ.

એ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે જ્યારે કોઈ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોય, ત્યારે વૈધાનિક સત્તામંડળે તેની સત્તાનો ઉપયોગ નિર્ધારિત પદ્ધતિ અનુસાર જ કરવો જોઈએ અથવા બિલકુલ ન કરવો જોઈએ.

ડી મિનિમિસ:

શ્રી ચિદમ્બરમ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત વર્તમાન કેસમાં લાગુ પડતો નથી.

બ્લેક્સ લો ડિક્શનરીમાં 'ડી મિનિમિસ' ની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે:

"કાયદો અત્યંત નાની કે નજીવી બાબતોની પરવા કરતો નથી, કે તેની નોંધ લેતો નથી. કાયદો નજીવી બાબતો સાથે પોતાને સંબંધિત કરતો નથી." આ એવી બાબત નથી કે જેના પર કોઈનું ધ્યાન ન જાય. માત્ર જાહેર હિતની અરજી જ દાખલ કરવામાં આવી ન હતી પરંતુ કર્ણાટક ધિરાણ લેનારાઓના સંગઠને પણ ખાસ પરવાનગી અરજી દાખલ કરી હતી. ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી એકત્ર કરવામાં આવેલી રકમ અપીલકર્તા બેંકો માટે નજીવી હોઈ શકે છે પરંતુ તેઓએ પાંચ કરોડ ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી વસૂલ કરેલી રકમ નાની નથી. અત્રેના અપીલકર્તાઓ દ્વારા પોતાની મેળે ઊભી કરાયેલી ગૂંચવણ, કાયદાના અમલ અંગેની ગેરસમજ અને તેના ખોટા ઉપયોગ તથા ખોટા અર્થઘટનને કારણે ગેરકાયદેસર કાર્યવાહી થઈ હતી; જેના પરિણામે ધિરાણ લેનારાઓ એક મોટી રકમથી વંચિત રહ્યા છે. પરિણામે ભારત સંઘ અને અપીલકર્તાઓ– –એ

અયોગ્ય સંવર્ધન કરીને અન્યાયી લાભ મેળવ્યો છે. જ્યારે આવું અયોગ્ય સંવર્ધન થાય છે, ત્યારે અમારા મતે, સામ્યના આધારે કે અન્યથા ડી મિનિમિસનો સિદ્ધાંત લાગુ કરવો જોઈએ નહીં.

સામાવાળાનો લોકસ (દાવો દાખલ કરવાનો અધિકાર):

હાઈકોર્ટ સમક્ષના રિટ અરજદાર ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટની એક પેઢી હતા. નામાપદ્ધતિ અને ઓડિટિંગમાં નિષ્ણાત હોવાના નાતે, તેઓ એવા ઘણા કિસ્સાઓથી વાકેફ થયા હશે કે જ્યાં તેમના અસીલોએ અપીલકર્તાઓની વાદગ્રસ્ત કાર્યવાહીને અનુસરીને અથવા તેના અમલ રૂપે બેંકોને વધુ રકમનું વ્યાજ ચૂકવવું પડ્યું હોય. અગાઉ નોંધ્યું છે તેમ, અપીલકર્તાઓ તેમજ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા તરફથી કરાયેલી આવી કાર્યવાહીને કારણે ભારતના નાગરિકોએ પોતાના કોઈ પણ વાંક–ગુના વગર કરવેરાની વધુ રકમ તેમજ વ્યાજની વધુ રકમ ચૂકવવી પડી હતી. તેમની પાસેથી આ રકમ કાયદાની કોઈપણ સત્તા વગર વસૂલ કરવામાં આવી હતી. જાહેર હિતની અરજી હાથ પર લેતી વખતે, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ પોતાની હકૂમતનો ઉપયોગ કરતી આ અદાલત અને તેના અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળ હાઈકોર્ટો, કોઈ બિનજરૂરી દખલગીરી કરનાર વ્યક્તિથી તદ્દન વિપરીત, લોકોના કલ્યાણ અર્થે મુકદ્દમાના વિષયવસ્તુનું જ્ઞાન ધરાવતી હોય અને તેથી તેમાં રસ ધરાવતી હોય તેવી વ્યક્તિ દ્વારા દાખલ કરાયેલી અરજીની સુનાવણી કરવા હકદાર છે. કોઈપણ વૈધાનિક કે બંધારણીય અધિકારના ઉલ્લંઘન દ્વારા લોકોના કોઈ વર્ગને થયેલી

કાનૂની ઈજા કે કાનૂની અન્યાય સામે દાદ મેળવવા માટે ભારતના નાગરિકો અદાલતો સમક્ષ આવી શકે તે હેતુથી અદાલતો દ્વારા આવા પ્રયોજનો માટે લોકસના નિયમમાં છૂટછાટ આપવામાં આવી છે.

વાસ્તવમાં, અદાલતો કાર્યરીતિના કાયદાઓમાં, ખાસ કરીને રજૂઆતો (પ્લીડિંગ્સ) સંબંધિત કાયદામાં છૂટછાટ આપીને તેમને મોકલવામાં આવેલા પત્ર કે ટેલિગ્રામને પણ જાહેર હિતની અરજી તરીકે ગણતી આવી છે. અમારે આ વિષય પર વધુ લંબાણપૂર્વક ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી, કારણ કે આ અદાલતની એક ખંડપીઠે ગુરુવાયુર દેવસ્વમ મેનેજિંગ કમિટી અને અન્ય વિરુદ્ધ સી. કે. રાજન અને અન્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૭ એસસી ૩૯૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:

"ન્યાયિક પુનરાવલોકનની પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કરતી અદાલતોએ ભારે દુઃખ સાથે જોયું કે ગરીબોમાં અતિ ગરીબ, વંચિત, અશિક્ષિત, શહેરી અને ગ્રામીણ અસંગઠિત શ્રમિક ક્ષેત્રના લોકો, મહિલાઓ, બાળકો, 'અજ્ઞાનતા, નિર્ધનતા અને નિરક્ષરતા' થી લાચાર લોકો અને અન્ય દલિત–શોષિત લોકો પાસે કાં તો ન્યાય મેળવવાની કોઈ પહોંચ ન હતી અથવા તેમને ન્યાયથી વંચિત રાખવામાં આવ્યા હતા. ઉપરોક્ત વર્ગની વ્યક્તિઓને સંપૂર્ણ ન્યાય આપવાના ઉદ્દેશ્યથી 'સામાજિક હિતની અરજી' અથવા 'જાહેર હિતની અરજી' તરીકે ઓળખાતી કાર્યવાહીની એક નવી શાખા વિકસાવવામાં આવી હતી. સમય જતાં તેણે પોતાની પાંખો વિસ્તારી. અદાલતોએ લોકહિતાર્થે જેલના કેદીઓને રાહત

આપી, કાનૂની સહાય પૂરી પાડી, ઝડપી સુનાવણી અને માનવ ગૌરવ જાળવવા નિર્દેશ આપ્યો તથા અન્ય ઘણા ક્ષેત્રોને આવરી લીધા. સામાન્ય માણસને ન્યાય આપવાના વર્તમાન ભારને અનુરૂપ અને ગૌણ પ્રક્રિયાગત ત્રુટિઓનો શંકાસ્પદ આશરો લઈને ગુણદોષ પરના વાસ્તવિક મુદ્દાઓને ટાળવા માંગતા લોકોને અટકાવવાના એક આવશ્યક સાધન તરીકે પ્રતિનિધિરૂપ દાવાઓ, લોકહિતાર્થ કાર્યવાહી અને કસોટીરૂપ દાવાઓ સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા. (જુઓ મુંબઈ કામગાર સભા, બોમ્બે વિરુદ્ધ મેસર્સ અબ્દુલભાઈ ફૈઝુલ્લાભાઈ અને અન્ય, [૧૯૭૬] ૩ એસસીઆર ૫૯૧). જ્યારે રાજ્યની નીતિ તરીકે ઘોર ઉપેક્ષા થઈ હોય, જાહેર જીવનમાં સચ્ચાઈનો અભાવ હોય, સત્તા પરના નિયંત્રણમાં દુરુપયોગ થયો હોય અને પર્યાવરણનો વિનાશ થયો હોય ત્યારે અદાલતે લોકહિતાર્થ કાર્યવાહીમાં હસ્તક્ષેપ કર્યો હતો. તેણે જેલો અને આશ્રયગૃહોના અંતેવાસીઓનું પણ રક્ષણ કર્યું હતું. તેણે શ્રમિકોના શોષણની પ્રથાઓને રોકવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો.

અદાલતે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ માં પરિકલ્પિત જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના અર્થનો વિસ્તાર કર્યો. તેણે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૩ નો દ્રઢતાપૂર્વક અમલ કરાવ્યો. કાયદાઓનું અર્થઘટન માનવ અધિકારોના દ્રષ્ટિકોણને ધ્યાનમાં રાખીને કરવામાં આવ્યું. આંતરરાષ્ટ્રીય સંધિઓ, પ્રોટોકોલ અને પરિષદોના પ્રકાશમાં કાયદાઓનું અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું. જે કેસોમાં રાજ્ય અન્યથા દેખીતી રીતે જવાબદાર ન હતું તેવા કેસોમાં પણ માનવ અધિકારની વિભાવનાને ધ્યાને રાખીને ન્યાય ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવ્યો હતો.

[જુઓ કપિલા હિંગોરાણી વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, જેટી (૨૦૦૩) ૫ એસસી ૧ માં અહેવાલ થયેલ].

રાજ્ય, વૈધાનિક સત્તામંડળો અને અન્ય જાહેર સંસ્થાઓ સામે જ્યારે પણ કોઈ વાજબી ફરિયાદ ઊભી થઈ છે, ત્યારે ભારતના લોકો ન્યાય મેળવવા માટે વધુ ને વધુ પ્રમાણમાં અદાલતો તરફ વળ્યા છે. પોતાના અધિકારોનું રક્ષણ કરવા અને જાહેર જીવનમાં નૈતિકતા અને પ્રામાણિકતા સુનિશ્ચિત કરવા માટે લોકો આખરી આશ્રય તરીકે અદાલતોમાં આવે છે.

વર્તમાન સમયની ન્યાયિક વ્યવસ્થામાં લોકહિતાર્થ કાર્યવાહીઓએ એક મહત્વપૂર્ણ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. જોકે, તેમણે સમાજના વંચિત વર્ગો સુધી ન્યાયની વિભાવના પહોંચાડવા માટે ન્યાયાલયોની કામગીરી પર ઘણી મોટી જવાબદારી મૂકી છે. જાહેર હિતની અરજી સ્થાયી સ્થાન પામી ચૂકી છે અને તેની અનિવાર્યતા પર જેટલો ભાર મૂકીએ તેટલો ઓછો છે. અદાલતોએ કરુણાપૂર્ણ ન્યાયશાસ્ત્ર વિકસાવ્યું. અધિકારોથી વંચિત રાખવાની મૂળભૂત ચિંતાઓને સ્થાન આપવા માટે પ્રક્રિયાગત ઔપચારિકતાઓએ પીછેહઠ કરવી પડી હતી. લોકસ સ્ટેન્ડાઇ (દાવો દાખલ કરવાનો અધિકાર) ના નિયમને હળવો કરવામાં આવ્યો હતો. અદાલત એક ઉદાસીન અને તટસ્થ ન્યાયનિર્ણાયકના સ્થાને ન્યાય વિતરણમાં સક્રિય સહભાગી બની હતી."

વધુમાં, જ્યાં લોકસના અભાવના આધારે અથવા અન્યથા રિટ અરજી ગ્રાહ્ય ન હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું હોય ત્યાં પણ અદાલતે વ્યાપક જાહેર હિતમાં

રિટ અરજી સ્વીકારી છે. યોગ્ય કેસમાં, જ્યાં અરજદારે પોતાના અંગત હિતમાં અને અંગત ફરિયાદના નિવારણ માટે અદાલતનો સંપર્ક કર્યો હોય, ત્યાં જાહેર હિતના સંવર્ધન અર્થે ન્યાયના હિતમાં મુકદ્દમાના વિષયવસ્તુની સ્થિતિની તપાસ કરવી અદાલત માટે અનિવાર્ય ગણાઈ શકે છે. આમ, અંગત હિતના કેસને પણ જાહેર હિતના કેસ તરીકે ગણી શકાય છે. [જુઓ શિવાજીરાવ નિલંગેકર પાટીલ વિરુદ્ધ મહેશ માધવ ગોસાવી, એઆઇઆર (૧૯૮૭) એસસી ૨૯૪].

તેથી, અમે અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની એ રજૂઆતો સાથે સહમત નથી કે સામાવાળા પાસે જાહેર હિતની અરજી ચલાવવાનો કોઈ લોકસ ન હતો અથવા હાઇકોર્ટ સમક્ષ તેમના દ્વારા લોકહિતાર્થે દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી ચલાવવાપાત્ર ન હતી.

અપીલકર્તાઓ અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની સત્તા:

અપીલકર્તાઓએ અમારી સમક્ષ વધારાના દસ્તાવેજો રજૂ કરીને દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે ધિરાણ લેનારાઓને યોગ્ય નોટિસ આપવામાં આવી હતી, પરંતુ આવી નોટિસ/માહિતી ખોટા કાનૂની સિદ્ધાંતો લાગુ કરીને આપવામાં આવી હતી. અપીલકર્તાઓ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૨ ના અર્થ મુજબ 'રાજ્ય' છે. તેઓએ, અગાઉ નોંધ્યું છે તેમ, મનસ્વી અને તરંગી રીતે વર્તન કર્યું હતું.

અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન વકીલની એ રજૂઆત પણ એટલી જ ગેરસમજભરી છે કે તેમને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા વ્યાજનો દર વધારવાની

પરવાનગી આપવામાં આવી હતી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દેખીતી રીતે એ આધાર પર આગળ વધી હતી કે અપીલકર્તા નં. ૧ દ્વારા દલીલ કર્યા મુજબ અધિનિયમ હેઠળના કરવેરાના સંદર્ભમાં વ્યાજના દરની ગણતરી કરવાની પદ્ધતિ સાચી હતી. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા કોઈ કાયદાનું અર્થઘટન કરવા માટેની સત્તા ધરાવતું સત્તામંડળ ન હતું. તેના કાર્યો માત્ર રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા અધિનિયમ અને બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની જોગવાઈઓ પૂરતા જ મર્યાદિત છે, અન્ય કોઈ કાયદા માટે નહીં. બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૩૫–એ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાને કલમ ૩૫–એ હેઠળ નિર્દિષ્ટ બાબતોના સંબંધમાં નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા આપે છે, અન્ય કોઈ હેતુ માટે નહીં. અપીલકર્તાઓની એ દલીલ કે તેમના દ્વારા વ્યાજના દરમાં વધારો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા જારી કરાયેલા નિર્દેશોને અનુસરીને અથવા તેના અમલ રૂપે કરવામાં આવ્યો હતો, તે આપસમાં વિરોધાભાસી ઠરે છે, કારણ કે તેમના પોતાના જણાવ્યા મુજબ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા માત્ર લઘુત્તમ વ્યાજ દર નક્કી કરે છે અને દરેક વ્યક્તિગત ધિરાણ લેનારના કિસ્સામાં તેનું નિર્ધારણ સંબંધિત બેંક પર છોડી દે છે. જો વ્યાજના દરમાં વધારો કરવાની બાબત અપીલકર્તાઓની સત્તામાં હતી, તો પછી રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાનો સંપર્ક શા માટે કરવામાં આવ્યો હતો તે સમજવામાં અમે અસમર્થ છીએ. અધિનિયમ હેઠળ આ બાબત માન્ય ન હોવાથી, અત્રેના પ્રથમ અપીલકર્તાના સભ્યોના સંતોષ ખાતર રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા આપવામાં આવેલી કોઈપણ મંજૂરી નિરર્થક હતી.

એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે વ્યાજનું ગ્રોસિંગ અપ કરવાની

અપીલકર્તાઓની કાર્યવાહી જરાય પ્રસ્તુત ન હતી. અપીલકર્તાઓ વ્યાજની વધુ રકમ મેળવવાના હેતુથી કે અન્યથા આપમેળે (સુઓ મોટો) વ્યાજનું રાઉન્ડિંગ અપ કરવાનો આશરો લઈ શક્યા ન હોત. અપીલકર્તાઓ દ્વારા આગળ ધરવામાં આવેલી કથિત વ્યવહારુ મુશ્કેલી તેમની પોતાની ઊભી કરેલી છે. જો આવી વ્યવહારુ મુશ્કેલી અસ્તિત્વમાં હોત, તો રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાએ ૧૯૯૭ થી આવી મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર શા માટે કર્યો તેનું કોઈ સ્પષ્ટ કારણ ન હતું.

ગમે તે દ્રષ્ટિકોણથી જોતાં, નીચે જણાવેલ પત્રમાં સમાવિષ્ટ કથિત નિર્દેશો:

તારીખ ૨– ૯–૧૯૯૧ ના રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાના પત્રના કથિત નિર્દેશો સદરહુ અધિનિયમ હેઠળ કારોબારી અર્થઘટન પ્રકારના પણ નથી. તે બેંકો પર બંધનકર્તા ન હતા, ધિરાણ લેનારાઓ પર તો બિલકુલ નહીં. કોઈપણ સંજોગોમાં કાયદાના અસ્થાને અને અયોગ્ય રીતે લાગુ કરાયેલા અર્થઘટનને કારણે કોઈ ત્રીજા પક્ષકારને નુકસાન થઈ શકે નહીં.

વધુમાં, ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૬૬(૨૮) સાથે વંચાણે લેતાં તેના અનુચ્છેદ ૨૬૫ ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખતાં, રાઉન્ડિંગ અપ દ્વારા ધિરાણ લેનાર પાસેથી કરવેરાની વધુ રકમ અને પરિણામે વ્યાજની વધુ રકમની કથિત માંગણી સંપૂર્ણપણે ગેરકાયદેસર અને હકૂમત બહારની હતી. આ આધુનિક ઇલેક્ટ્રોનિક્સ યુગમાં કરવેરાની ચોક્કસ રકમની ગણતરી કરતી વખતે આવી મુશ્કેલી શા માટે પડે તે સમજવામાં પણ અમે અસમર્થ છીએ. તેથી,

અમારો એવો મત છે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા આપવામાં આવેલી કથિત મંજૂરી સંપૂર્ણપણે હકૂમત બહારની અને સદરહુ અધિનિયમની જોગવાઈઓની સત્તા બહારની હતી.

ચુકાદાઓ: ધન્યલક્ષ્મી રાઇસ મિલ્સ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે માત્ર એટલું જ ઠરાવ્યું હતું કે મુદતના વિચારણીય મુદ્દાઓમાં, હાઇકોર્ટ પોતાની રિટ હકૂમતનો ઉપયોગ કરતી વખતે હકીકતના વિવાદિત પ્રશ્નોની તપાસ ન કરી શકે. તેમાં અપીલકર્તાઓ ભારતીય કરાર અધિનિયમની કલમ ૭૨ ની શરતો હેઠળ રિફંડની માંગણી કરી રહ્યા હતા. તેમાં સંકળાયેલી નિકાસ યોજના હેઠળ કરવામાં આવેલી ચૂકવણી સ્વૈચ્છિક સ્વરૂપની હતી. અપીલકર્તાએ કાયદાની ભૂલ હેઠળ કે બળજબરી હેઠળ કોઈ કરાર કર્યો ન હતો. તેમાં પ્રવર્તતી હકીકતલક્ષી પરિસ્થિતિમાં, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે સદરહુ કેસોમાં અનુચ્છેદ ૨૨૬ હેઠળનો ઉપાય યોગ્ય ન હતો, અને જણાવ્યું હતું કે:

" ... પ્રથમ, અનેક અરજદારો જોડાયા છે. દરેક અરજદાર પાસે વ્યક્તિગત અને સ્વતંત્ર દાવો કરવાનું કારણ રહેલું છે. વાદીઓના આવા સંયોજન દ્વારા દાખલ કરાયેલો દાવો પક્ષકારોના અયોગ્ય જોડાણ (મિસજોઇન્ડર) ની ખામીને પાત્ર બનશે. બીજું, યોજનાના વહીવટી સરચાર્જ પેટે સરકાર દ્વારા કરવામાં આવેલા ખર્ચની ખાતરી કરવામાં અને પરમિટ હેઠળ આવરી લેવાયેલા ચોખાની ગુણવત્તા તેમજ જથ્થાના સંદર્ભમાં તે ખર્ચની ફાળવણી કરવામાં મુદત, પ્રતિબંધ (એસ્ટોપલ) અને હકીકતના પ્રશ્નો જેવા વિચારણીય મુદ્દાઓ રહેલા

છે."

ઉપરોક્ત ચુકાદો વર્તમાન કેસમાં લાગુ પડતો નથી.

જોકે, અમે નોંધી શકીએ છીએ કે એબીએલ ઇન્ટરનેશનલ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ એક્સપોર્ટ ક્રેડિટ ગેરંટી કોર્પોરેશન ઓફ ઇન્ડિયા લિમિટેડ, જેટી [૨૦૦૩] ૧૦ એસસીસી ૩૦૦ માં આ અદાલતે તાજેતરમાં અવલોકન કર્યું હતું કે:

"માત્ર પ્રથમ સામાવાળા આ હકીકતનો વિરોધ કરવા માંગે છે તેટલા માત્રથી, અમારા મતે, તે વિવાદિત હકીકત બની જતી નથી. જો રિટ અરજીમાં વિવાદિત પ્રશ્નો અથવા અર્થઘટન અંગે આવા વાંધાઓ ઉઠાવવામાં આવે, તો અમારા મતે, જો હકીકતો તેની પરવાનગી આપતી હોય તો, જેમ કે આ કેસમાં છે તેમ, અદાલતો તેની યોગ્ય રીતે તપાસ કરી શકે છે અને તે વાંધાનો નિર્ણય કરી શકે છે."

બી.ઓ.આઈ. ફાઇનાન્સ લિમિટેડ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન એ હતો કે શું ગેરકાયદેસર કૃત્ય કરવાના કરારમાંથી ઉદ્ભવતો વ્યવહાર અમલમાં મૂકી શકાય કે કેમ. તે કેસમાં બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૩૬(૧) ના સંદર્ભમાં રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા અમુક પરિપત્રો બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા જે પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા ન હતા. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું : "ત્યારબાદ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે જો ઉક્ત પરિપત્રો બંધનકર્તા હોવાનું ઠરાવવામાં આવે તો પણ, તેઓ માત્ર બેંકોને જ

બાંધી શકે છે અને ત્રાહિત પક્ષકારોને નહીં. એવી રજૂઆત હતી કે ઉક્ત પરિપત્રોમાં સમાવિષ્ટ નિર્દેશનું ઉલ્લંઘન કરવાથી, બેંકો અને ત્રાહિત પક્ષકારો વચ્ચે થયેલા કરારો અમાન્ય ઠરી શકે નહીં અને આવા ઉલ્લંઘનનું એકમાત્ર પરિણામ ઉક્ત અધિનિયમની કલમ ૪૬ હેઠળ દંડ લાદવાનું જ હશે."

તે કેસમાં વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન હાલના કેસમાં ઉપસ્થિત થતો નથી.

સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આ અદાલતે અન્ય બાબતોની સાથે સાથે ઠરાવ્યું હતું કે બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમની કલમ ૨૧ અને ૩૫–એ કાર્ય કરવાની ફરજ સાથે જોડાયેલી સત્તા પ્રદાન કરે છે. વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન દીવાની કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૩૪ માં આવતા ઘણા શબ્દસમૂહો, એટલે કે, "સમાયોજિત મુદ્દલ રકમ", "આવી મુદ્દલ રકમ" અને "આવી" ને લગતો હતો. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે સમયાંતરે બાકી રહેતી રકમ પર વાજબી દરે વ્યાજ વસૂલવાની અને તે વણચૂકવાયેલું રહેતાં તેનું મૂડીકરણ કરવાની લાંબા સમયથી પ્રસ્થાપિત બેંકિંગ પ્રથામાં કોઈ ક્ષતિ કાઢી શકાય નહીં અને તે સંદર્ભમાં કલમ ૨૧ અને ૩૫–એ હેઠળ રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલા પરિપત્ર પત્ર પર ટિપ્પણી કરવામાં આવી હતી :

" ... રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા એ દેશની મુખ્ય બેંકિંગ સંસ્થા છે જેને સામાન્ય રીતે કોઈપણ બેંકિંગ કંપનીનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત કરવા તેમજ

સામાન્ય જનતાના હિતમાં અને બેંકિંગ કારોબારને બગડતો તથા પ્રતિકૂળ અસર પામતો અટકાવવા માટે વૈધાનિક બળ ધરાવતા બંધનકર્તા નિર્દેશો જારી કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે અને બેંકિંગ વ્યવસ્થા પર દેખરેખની ભૂમિકા સોંપવામાં આવી છે. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા એ રાષ્ટ્રના નાણાં અને અર્થતંત્રના મુખ્ય પહેરેદારો પૈકીની એક છે. તે તમામ સંબંધિત પરિબળોથી વાકેફ છે, અને તેણે વાકેફ હોવું જોઈએ, જેમાં

પ્રવર્તમાન ધિરાણની સ્થિતિઓ, જે તેના નીતિવિષયક નિર્ણયોને અનિવાર્ય બનાવશે, તેનો સમાવેશ થાય છે. આર.બી.આઈ. સમયાંતરે નિર્દેશો/પરિપત્રો બહાર પાડતી રહી છે જે અન્ય બાબતોની સાથે સાથે, વસૂલ કરી શકાય તેવા વ્યાજના દર અને જે સમયગાળાના અંતે હિસાબ સરભર કરી શકાય, તેના પર વ્યાજની ગણતરી કરી શકાય, વસૂલ કરી શકાય અને તેનું મૂડીકરણ કરી શકાય તે બાબત સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેણે આવા નિર્દેશો જારી કરવાનું ચાલુ રાખવું જોઈએ. તેના પરિપત્રો તે તમામ લોકોને બંધનકર્તા રહેશે જેઓ આવા નિર્દેશોના દાયરામાં આવે છે. આવા પરિપત્રો દ્વારા સીધી રીતે શાસિત ન થતા હોય તેવા વ્યવહારો માટે, વસૂલવામાં આવેલું વ્યાજ અતિશય, વ્યાજખોરીભર્યું કે જાહેર નીતિ વિરુદ્ધનું છે કે કેમ તે નક્કી કરવાના હેતુસર આર.બી.આઈ. ના નિર્દેશોને ધોરણો તરીકે ગણી શકાય."

અમે અગાઉ નોંધ્યું છે કે રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા ઉક્ત અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરી શકી ન હોત કે તેના દ્વારા વ્યાજના રાઉન્ડિંગ

અપની પ્રક્રિયા દ્વારા બેંકોને ધિરાણ લેનારાઓ પાસેથી કંઈક વધુ વસૂલ કરવાની સત્તા આપી શકી ન હોત. અપીલકર્તાઓ અને રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાએ બેંકિંગ નિયમન અધિનિયમના સંદર્ભમાં પોતાની કરાર આધારિત સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવાના બહાના હેઠળ પોતાના જ પડછાયાના છેડાને સ્પર્શ કરવાના ઉદ્દેશ્યથી, સંસદીય અધિનિયમ હેઠળ તેમના પર લાદવામાં આવેલો કર વ્યાજના સ્વરૂપે વસૂલ કરીને પોતાની અધિકારક્ષેત્રની મર્યાદા ઓળંગી દીધી હતી.

નિષ્કર્ષ:

ઉપરોક્ત કારણોસર, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં કોઈ ક્ષતિ કાઢી શકાય નહીં. જોકે, આ બાબત ત્યાં જ પૂરી થતી નથી. જે મુખ્ય પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે આ અદાલત દ્વારા કયો અસરકારક હુકમ પસાર કરી શકાય. પાંચ કરોડથી વધુ ધિરાણ લેનારાઓ સંકળાયેલા છે. ભારત સંઘ તેમજ મોટી સંખ્યામાં રહેલી બેંકો પાસેથી ખૂબ મોટી રકમ વસૂલ કરવાની રહે છે. ધિરાણ લેનારાઓને રકમ પરત કરવા માટે નિર્દેશો આપી શકાય છે, પરંતુ તેનો અમલ કરવામાં ઘણો લાંબો સમય લાગશે. અદાલત આવી વસૂલાત પર અસરકારક રીતે દેખરેખ રાખવા સક્ષમ ન પણ હોઈ શકે.

અગાઉ નોંધ્યું છે તેમ, ભારત સંઘે એવો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો કે જો અમારા દ્વારા ધિરાણ લેનારાઓને તે પરત કરવાનો કોઈ નિર્દેશ જારી કરવામાં ન આવે, તો સંબંધિત બેંકોને તેના દ્વારા વસૂલ કરવામાં આવેલી વધારાની રકમ જમા કરાવવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે. રસપ્રદ વાત એ છે કે, ભારત સંઘે 'એક

રાજ્ય' તરીકે જે કરવું જોઈતું હતું તે મુજબ, ધિરાણ લેનારાઓની ઓળખ કરવાની કવાયત સ્વતઃ હાથ ધરવાની અને વસૂલ કરાયેલી વધારાની રકમ પરત કરવાની પોતાની મેળે તૈયારી દર્શાવી નથી, જે રકમનો એક ભાગ સંબંધિત બેંકો દ્વારા વ્યાજ વેરા તરીકે જમા કરવામાં આવ્યો હતો. તદુપરાંત, ભારત સંઘને બેંકો મારફતે એકત્રિત કરવામાં આવેલી વધારાની રકમ પરત કરવાનો નિર્દેશ આપવો અને પરિણામે બેંકોને વ્યાજના રાઉન્ડિંગ અપ દ્વારા તેમની પાસે રાખેલી રકમ સાથે તે રકમ ધિરાણ લેનારાઓને પરત કરવાનું કહેવામાં અચૂકપણે

ઘણો લાંબો સમય લાગી જશે.

તેથી, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે વંચિત લોકોના લાભાર્થે એક ભંડોળ ઊભું કરી શકાય છે.

સંસદે "દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ (સમાન તકો, અધિકારોનું સંરક્ષણ અને સંપૂર્ણ સહભાગિતા) અધિનિયમ, ૧૯૯૫" (૧૯૯૫ નો અધિનિયમ) ઘડ્યો છે. ૧૯૯૫ ના અધિનિયમનું પ્રકરણ ૫ શિક્ષણ સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૨૮ દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ માટે નવા સહાયક ઉપકરણો, શૈક્ષણિક સાધનો વગેરેની રચના અને વિકાસ માટેના સંશોધનની જોગવાઈ કરે છે. કલમ ૨૯ દિવ્યાંગ બાળકો માટેની શાળાઓ અર્થે પ્રશિક્ષિત માનવબળ વિકસાવવા માટે શિક્ષક પ્રશિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપવાનો સંબંધિત સરકારોને આદેશ આપે છે. ઉક્ત અધિનિયમનું પ્રકરણ ૯ સંશોધન અને માનવબળ વિકાસની જોગવાઈ કરે છે જેમાં યુનિવર્સિટીઓ સંશોધન હાથ ધરી શકે તે માટે તેમને નાણાકીય પ્રોત્સાહનો

આપવાનો સમાવેશ થાય છે. પ્રકરણ ૧૧ ગંભીર દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓ માટેની સંસ્થાઓની જોગવાઈ કરે છે જ્યારે પ્રકરણ ૧૩ સામાજિક સુરક્ષાની જોગવાઈ કરે છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે કે ૧૯૯૫ નો અધિનિયમ આશરે ૧ લી જાન્યુઆરી, ૧૯૯૬ ના રોજ અમલમાં આવ્યો હોવા છતાં, તેની લાભકારી જોગવાઈઓનો અમલ કરવાની માત્ર શરૂઆત જ થઈ છે પરંતુ હજુ ઘણું બધું કામ કરવાનું બાકી છે.

ભારતમાં, દિવ્યાંગ લોકોની સંખ્યા આશરે ૧૦ કરોડ (૧૦૦ મિલિયન) છે, અને દિવ્યાંગતાના પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષ ભોગ બનેલા લોકોની સંખ્યા આશરે ૧૬ કરોડ (૧૬૦ મિલિયન) છે. આ પરિસ્થિતિ સામે લડવા માટે રાષ્ટ્રીય તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રયાસો ચાલુ છે પરંતુ આ કાર્ય અત્યંત વિશાળ છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રની સામાન્ય સભાએ માનસિક અને શારીરિક રીતે દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓના અધિકારો સંબંધિત ઘણા ઠરાવો પસાર કયા છે, જેમાં ભારપૂર્વક જણાવવામાં આવ્યું છે કે અન્ય માનવોને ઉપલબ્ધ તમામ અધિકારો દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ ભોગવે છે તે હકીકત ઉપરાંત, દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓને માનવીય ગૌરવ, નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો, તેમની સ્વનિર્ભરતા સુનિશ્ચિત કરવાના ઉપાયો મેળવવાનો હક, સારવાર, શિક્ષણ અને પુનર્વસનનો અધિકાર, આર્થિક અને સામાજિક સુરક્ષાનો અધિકાર, પોતાના પરિવારો સાથે રહેવાનો અધિકાર, આર્થિક અને સામાજિક આયોજનમાં તેમની વિશેષ જરૂરિયાતોને ધ્યાનમાં લેવડાવવાનો અધિકાર તેમજ ભેદભાવ, શોષણ અને દુર્વ્યવહાર સામે સંરક્ષણ મેળવવાનો અધિકાર છે. રાજ્ય દ્વારા ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની જોગવાઈઓના અમલ ન થવા કે આંશિક અમલ

થવા અંગે અમારે ઊંડાણમાં જવું જરૂરી ન હોઈ શકે, પરંતુ અમે એ હકીકતથી અજાણ નથી કે માત્ર કેન્દ્ર સરકાર કે રાજ્ય સરકાર માટે આ વૈધાનિક લક્ષ્યાંક પ્રાપ્ત કરવો શક્ય ન પણ બને.

અમે એ વાતથી પણ અજાણ નથી કે સંસદે દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ માટે નિર્વાહ ભથ્થાની જોગવાઈ કરનાર રાષ્ટ્રીય ટ્રસ્ટની રચના કરવા માટે 'ઓટિઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, માનસિક મંદતા અને બહુવિધ દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના કલ્યાણ માટે રાષ્ટ્રીય ટ્રસ્ટ અધિનિયમ, ૧૯૯૯' ઘડ્યો હતો; જેનો ઉદ્દેશ્ય દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ સમુદાયમાં સ્વતંત્ર રીતે જીવી શકે તે માટે તેમને સક્ષમ બનાવવાનો, જેમને પારિવારિક ટેકો નથી તેવી આવી વ્યક્તિઓની સમસ્યાઓનું નિવારણ કરવાનો, સમાન તકોની અનુભૂતિ, અધિકારોનું સંરક્ષણ અને આવી વ્યક્તિઓની સંપૂર્ણ સહભાગિતાની સુવિધા પૂરી પાડવાનો; તેમજ જેમને સંરક્ષણની જરૂર છે તેવી આવી વ્યક્તિઓ માટે વાલીઓ અથવા ટ્રસ્ટીઓની નિમણૂક માટેની પ્રક્રિયા વિકસાવવાનો હતો.

અમે, તદુપરાંત, એ બાબતથી વાકેફ છીએ કે સામાજિક ન્યાય અને સશક્તિકરણ મંત્રાલયે ઉપરોક્ત અધિનિયમોની જોગવાઈઓનો અમલ કરવા માટે નીચે મુજબના પગલાં લીધાં હતાં:

(૧) અધિનિયમની કલમ ૩ મુજબ કેન્દ્રીય સંકલન સમિતિનું જાહેરનામુ

(૨) અધિનિયમની કલમ ૯ મુજબ કેન્દ્રીય કારોબારી સમિતિનું જાહેરનામું

(૩) મુખ્ય કમિશનર, નાયબ મુખ્ય કમિશનરની જગ્યાઓ અને મુખ્ય કમિશનરની કચેરી માટેના કર્મચારીગણની રચના.

(૪) અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનો અમલ કરવા માટે ભલામણો કરવા અને યોજનાઓ ઘડવા હેતુ સંબંધિત મંત્રાલયોના નિષ્ણાતો અને અધિકારીઓના પાંચ મુખ્ય જૂથોની રચના કરવામાં આવી છે. આ જૂથો છે: (એ) નિવારણ, પ્રારંભિક તપાસ અને હસ્તક્ષેપ અંગેનું જૂથ; (બી) વ્યવસાયિક તાલીમ અને રોજગાર; (સી) શિક્ષણ; પૂર્વ–શાળા શિક્ષણ સહિત; (ડી) અવરોધ મુક્ત વાતાવરણ; (ઇ) દિવ્યાંગ મહિલાઓ અને બાળકો

(૫) ૧૧.૦૮.૧૯૮૩ ના રોજ સ્થપાયેલ દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓ માટેનું રાષ્ટ્રીય ભંડોળ સક્રિય કરવામાં આવ્યું છે અને બિન–સરકારી સંસ્થાઓને સહાય મંજૂર કરવામાં આવી છે. આ યોજના હેઠળ ૧૭ પ્રોજેક્ટ મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે.

(૬) દિવ્યાંગ સ્વયંસેવકોને તાલીમ પૂરી પાડવા માટે એક નવી યોજના – 'વિકલાંગ બંધુ' ઘડવામાં આવી છે

(૭) અધિનિયમના અમલીકરણ માટે માળખાગત સુવિધાઓ સ્થાપવા હેતુ યોજના પંચ સમક્ષ 'દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓના પુનર્વસન માટેનો રાષ્ટ્રીય કાર્યક્રમ' રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. આ કાર્યક્રમ જિલ્લા કક્ષાના.

પુનર્વસન કેન્દ્ર, બ્લોક/પી.એચ.સી. કક્ષાએ બે બહુહેતુક પુનર્વસન

કાર્યકરો; ગ્રામ પંચાયત કક્ષાએ બે સમુદાય આધારિત પુનર્વસન કાર્યકરોની સ્થાપનાની વિચારણા કરે છે.

(૮) દિવ્યાંગો દ્વારા સાહસિકતા પ્રવૃત્તિને પ્રોત્સાહન આપવા માટે, નેશનલ હેન્ડીકેપ્ડ ફાઇનાન્સ એન્ડ ડેવલપમેન્ટ કોર્પોરેશનને ૨૪.૧૦.૧૯૯૭ થી કાર્યરત કરવામાં આવ્યું છે.

(૯) ૧૦૦ કરોડ રૂપિયાના ભંડોળ (કોર્પસ ફંડ) સાથે 'ઓટિઝમ, સેરેબ્રલ પાલ્સી, માનસિક મંદતા અને બહુવિધ દિવ્યાંગતા ધરાવતી વ્યક્તિઓના કલ્યાણ માટેના રાષ્ટ્રીય ટ્રસ્ટ' માટેની દરખાસ્તને મંત્રીમંડળ દ્વારા મંજૂરી આપવામાં આવી છે.

આ અદાલતે તેમજ હાઇકોર્ટોએ દિવ્યાંગોના અધિકારોના અમલીકરણની બાબતમાં સક્રિય વલણ અપનાવ્યું છે.

'નેશનલ ફેડરેશન ફોર ધ બ્લાઇન્ડ વિરુદ્ધ યુનિયન પબ્લિક સર્વિસ કમિશન', [૧૯૯૩] ૨ એસસીસી ૪૧૧ ના કેસમાં, અદાલતે સરકાર અને યુ.પી.એસ.સી. ને અંધ અને આંશિક રીતે અંધ પાત્ર ઉમેદવારોને સ્પર્ધા કરવાની અને બ્રેઇલ લિપિમાં અથવા લહિયા (સ્કાઇબ) ની મદદથી સિવિલ સર્વિસીસ પરીક્ષા લખવાની મંજૂરી આપવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. તેણે સરકાર અને જાહેર ક્ષેત્રના સાહસોમાં જૂથ 'એ' અને 'બી' ની જગ્યાઓ પર દ્રષ્ટિહીન વ્યક્તિઓને અનામત આપવાના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાની સરકારને ભલામણ પણ કરી હતી. 'જાવેદ આબિદી વિરુદ્ધ ભારત સંઘ', [૧૯૯૯] ૧ એસસીસી ૪૬૭ ના કેસમાં,

અદાલતે ઈન્ડિયન એરલાઇન્સને ભારતમાં હવાઈ મુસાફરી માટે હલનચલન સંબંધી દિવ્યાંગતાથી પીડાતા અસ્થિવિષયક દિવ્યાંગ વ્યક્તિઓને ૮૦% સુધીનું વળતર આપવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. અદાલત ઈન્ડિયન એરલાઇન્સની નાણાકીય સ્થિતિ પ્રત્યે સભાન હતી અને તેમ છતાં તેને લાગ્યું કે આ નિર્દેશ દિવ્યાંગ અધિનિયમના ઉદ્દેશ્યોને અનુરૂપ હતો અને ઈન્ડિયન એરલાઇન્સ દ્વારા દ્રષ્ટિહીન વ્યક્તિઓને પહેલેથી આપવામાં આવેલી છૂટછાટ સાથે સુસંગત હતો.

'કુણાલ સિંહ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ', [૨૦૦૩] ૪ એસસીસી ૫૨૪ ના કેસમાં અદાલતે દિવ્યાંગ અધિનિયમનું અર્થઘટન તેના ઉદ્દેશ્યને આગળ ધપાવે તેવી રીતે કર્યું હતું. અદાલતે એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે અધિનિયમની કલમ ૪૭ એવો આદેશ આપે છે કે નોકરી દરમિયાન દિવ્યાંગતા પ્રાપ્ત કરનાર કર્મચારીનું સંરક્ષણ થવું જ જોઈએ. જો આવા કર્મચારીનું સંરક્ષણ કરવામાં ન આવે, તો તે માત્ર પોતે જ નહીં, પરંતુ તેના તમામ આશ્રિતો પણ યાતના ભોગવશે. તેથી, તેને માત્ર પેન્શન આપવું પૂરતું નથી, પરંતુ તેને વૈકલ્પિક રોજગાર મેળવી આપવાનો પ્રયાસ પણ થવો જોઈએ. અદાલતના પ્રગતિશીલ વલણ અને સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલી પહેલ છતાં, દિવ્યાંગ અધિનિયમનો અમલ સંતોષકારક સ્થિતિથી ઘણો દૂર છે. અધિનિયમની કલ્યાણકારી જોગવાઈઓ હોવા છતાં દિવ્યાંગો ભેદભાવનો ભોગ બને છે.

તેથી, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે વ્યાપક હિતમાં ભારત સંઘ અને અપીલકર્તાઓ તથા અન્ય સંબંધિત બેંકો પાસે રહેલી રકમમાંથી ઉપરોક્ત હેતુ

માટે એક ભંડોળ ઊભું કરવું જોઈએ, જેનું સંચાલન ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક દ્વારા કરવામાં આવી શકે છે.

અમે ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષકને વિનંતી કરીએ છીએ કે તેઓ ભારત સંઘ દ્વારા વ્યાજ વેરા તરીકે તેમજ બેંકો અને અન્ય નાણાકીય સંસ્થાઓ દ્વારા વ્યાજ તરીકે વસૂલ કરવામાં આવેલી તમામ વધારાની રકમની વસૂલાત કરે અને તેમાંથી આવા ભંડોળનું ભંડોળ ઊભું કરે. અપીલકર્તા અને અન્ય સંબંધિત બેંકોને પણ આથી ઉક્ત ભંડોળમાં પ્રત્યેકે રૂ. ૫૦ લાખ સુધીનું યોગદાન આપવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

ભારતના નિયંત્રક અને મહાલેખા પરીક્ષક ઉક્ત ટ્રસ્ટના અધ્યક્ષ રહેશે અને ભારત સંઘના નાણા સચિવ તથા કાયદા સચિવ તેના હોદ્દાની રૂએ સભ્યો રહેશે. આ રીતે ઊભું થયેલું ભંડોળ એવી રીતે રોકાણ કરી શકાય છે જેથી ટ્રસ્ટીઓ ૧૯૯૫ ના અધિનિયમની ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનો અમલ કરવાના હેતુસર તેનો ઉપયોગ કરવા સક્ષમ બને.

ભારત સંઘ, રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા, અપીલકર્તા બેંકો, અન્ય અનુસૂચિત બેંકો અને નાણાકીય સંસ્થાઓને ટ્રસ્ટીઓને તમામ સહકાર અને સહાય પૂરી પાડવાનો નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

આ સમિતિ તેમજ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા રચવામાં આવેલી સમિતિઓએ એકબીજા સાથે ગાઢ સહકારથી કાર્ય કરવું જોઈએ. સમિતિ, જો તે યોગ્ય માને તો, અગાઉ નોંધ્યા મુજબ ૧૯૯૯ ના અધિનિયમ હેઠળ કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા

સ્થાપિત ટ્રસ્ટમાં અથવા કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ઘડવામાં આવેલી અન્ય કોઈપણ યોજનામાં કોઈપણ રકમનું રોકાણ કરી શકે છે.

આ હુકમનો અમલ કરવાના હેતુથી ઉપરોક્ત ટ્રસ્ટીઓ યોગ્ય યોજના ઘડી શકે છે. કોઈપણ મુશ્કેલીના કિસ્સામાં તેઓ અન્ય અથવા વધુ હુકમ/હુકમો કે નિર્દેશ/નિર્દેશો મેળવવા માટે આ અદાલત સમક્ષ આવી શકે છે.

જોકે, કેન્દ્ર સરકાર ઉપરોક્ત જોગવાઈઓનો અમલ કરવાના હેતુથી ૧૯૯૫ ના અધિનિયમમાં સુધારો કરીને આવા ભંડોળની રચના કરવાની જોગવાઈ કરી શકે છે અને તેવા સંજોગોમાં, જો કોઈ વૈધાનિક સત્તામંડળ હોય, તો તે આ ભંડોળનો હવાલો સંભાળવા માટે હકદાર રહેશે, પરંતુ જ્યાં સુધી આ સંબંધમાં કોઈ કાયદાકીય પગલું ભરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, આ હુકમ અમલમાં રહેશે.

આ અપીલો ઉપરોક્ત શરતો સાથે ફગાવી દેવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ કરવામાં આવતો નથી.

અપીલો ફગાવી દેવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is

meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========